

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Lenne Lotta Põdra

EESTI KONSERVATIIVSETE ERAKONDADE EUROSKEPTITSISM 2019. JA 2023.

AASTA RIIGIKOGU VALIMISTE KONTEKSTIS:

UKRAINA SÕJAGA SEOTUD MUUTUSED

Magistritöö

Juhendaja: Liisa Talving, PhD

Tartu 2023

Autorsuse deklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 16 305

Lenne Lotta Põdra, 15.05.2023

Lühikokkuvõte

2022. aastal alguse saanud sõda Ukrainas on endaga kaasa toonud mitmeid tagajärgi ning mõjutanud nii Ukrainat kui ka teisi riike ja ühendusi laiemalt. Lisaks NATO-le on pidanud julgeoleku tagamisega hakkama tegelema ka Euroopa Liit. Muutunud olukorra valguses on kohane uurida, kuidas on sellest mõjutatud erakonnad ning nende Euroopa Liidu suunalised arvamused ja seisukohad. Magistritöö eesmärk on välja selgitada, kas ja mil määral on Venemaa algatatud Ukraina sõja puhkemise järgselt muutunud euroskeptilised hoiakud. Lisaks uuritakse, kas olemasolevate euroskeptitsismi dimensioonide kõrvale on tõusmas ka julgeolek. Töös uuritakse Eesti konservatiivseid parlamendierakondi ehk Eesti Konservatiivset Rahvaerakonda (EKRE) ja Isamaa Erakonda. Saamaks ülevaadet muutustest ajas enne sõja algust ja sõja ajal on vaadeldavaks perioodiks valitud 2019. aasta ja 2023. aasta Riigikogu valimised ning andmetena on kasutatud valimisprogramme ja Eesti Rahvusringhäälingu debatisaateid „Valimisstuudio“. Töö tulemusena leidis autor, et euroskeptitsismi esines mõlemas vaadeldud erakonnas ning nii majanduslikku, kultuurilist kui ka poliitilist euroskeptitsismi. Erakondadest oli kriitilisem EKRE, mille puhul sai 2023. aasta valimistel täheldada poliitilise euroskeptitsismi suurenemist. Isamaa aastate võrdluses oma kriitilisust olulisel määral ei muutnud ning avaldas lisaks ka positiivseid seisukohti Euroopa Liidu suunal. Julgeolek teemana oli 2023. aasta valimiste kontekstis muutunud olulisemaks kui varem, aga euroskeptitsismi julgeoleku dimensiooni avaldumist töös ei avastatud.

Abstract

In 2022 a war in Ukraine began which has brought with it several consequences and has affected Ukraine as well as different states and institutions more broadly. In addition to NATO, the European Union now has to face a security and safety crisis and act as a security support. In the light of changed security situation, it is appropriate to examine how political parties and their stances and positions towards the European Union has been affected by that. The aim of the Master's thesis is to find out whether and to what extent eurosceptic attitudes have changed after the Russia's aggression in Ukraine started. In addition, the author investigated whether security is rising as a new euroscepticism dimension alongside already existing dimensions. The work examines Estonian conservative parliamentary parties: Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) and Isamaa. In order to get an overview of the changes before the war started and during the war, two election periods have been selected, the national parliamentary (Riigikogu) elections in 2019 and 2023. For the analysis, party election manifestos and national TV debate program („Valimisstuudio“) episodes have been used as data. As a result of the work, the author found that euroscepticism was present in both observed political parties. Economic, cultural and political euroscepticism dimensions were all detected. In comparison of the two parties, EKRE was more critical towards the European Union and an increase in political euroscepticism in 2023 in their rhetoric was detected. Isamaa, however, did not significantly change positions and in addition to some critical statements also expressed positive views towards the European Union. Security became more important in 2023 elections but the rise of security dimension of euroscepticism was not detected in this work.

SISUKORD

Lühikokkuvõte	3
Abstract	4
SISSEJUHATUS	7
1. TEOREETILINE RAAMISTIK	9
1.1 Euroskeptitsismi definitsioon.....	9
1.1.1 Pehme euroskeptitsism.....	10
1.1.2 Euroskeptitsismi erinevad dimensioonid	11
1.2 Erakondade euroskeptitsism	13
1.2.1 Euroskeptitsismi esinemine Eesti erakondades	15
1.3 Prioriteetsete temade valimine valimiste ajal ja valimisprogrammides	17
1.3.1 Euroopa Liidu ja integratsiooni tähtsus erineva tasandi valimistel	17
1.3.2 Valimisprogrammid	19
1.4 Euroskeptitsism Ukraina sõja kontekstis	21
2. METODOLOOGIA	24
2.1 Juhtumite valik.....	24
2.2 Uurimismeetod, andmete kogumine ja analüüsimine	25
3. EMPIIRILINE OSA.....	30
3.1 Valimisprogrammide analüüs	30
3.1.1 Kvantitatiivne ülevaade ja analüüs	30
3.1.2 Kvalitatiivne ülevaade: Euroopa Liidu teemavaldkonnad valimisprogrammides ..	33
3.1.3 Euroskeptitsismi kultuuriline ja majanduslik dimensioon.....	34
3.1.4 Euroskeptitsismi poliitiline dimensioon	37
3.1.5 Euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon	40
3.1.6 Euroopa Liit julgeolekupartnerina	42
3.2 Meediaanalüüs: debatisaade „Valimisstuudio”	46

3.2.1 Euroskeptitsismi kultuuriline, majanduslik ja poliitiline dimensioon	47
3.2.2 Euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon	49
3.3 Diskussioon ja järeldused	51
KOKKUVÕTE	55
KASUTATUD KIRJANDUS	58

SISSEJUHATUS

2022. aasta alguses puhkenud sõda Ukrainas on endaga kaasa toonud mitmeid tagajärgi ning mõjutanud indiviide nii Ukrainas kui ka mujal. Paljud Euroopa riigid on võtnud vastu suurel hulgal sõjapõgenikke ning toetanud Ukrainat militaar tehnika ja muude vajalike vahenditega. Julgeolekukord Euroopas on muutunud ning Euroopa Liidust on seejuures saanud NATO kõrval üks olulisemaid julgeolekugarantiisid ja -partnereid. Julgeoleku tagamiseks on Euroopa Liidu jaoks oluline, et liikmesriigid oleksid euromeelsed ja teeksid liiduga koostööd. Euroskeptitsism ehk kriitilisus Euroopa Liidu suhtes võib aga koostööd ohustada, sest siis hakatakse Euroopa Liidu motiivides ja praktikates kahtlema ning leitakse, et Euroopa Liit liigub oma poliitikate ja arengutega vales suunas.

Magistritöö eesmärk on välja selgitada, kas ja mil määral on Venemaa algatatud Ukraina sõja puhkemise järgselt muutunud euroskeptilised hoiakud. Euroskeptilisust saab jagada erinevatesse dimensioonidesse vastavalt sellele, mida kardetakse, et Euroopa Liitu kuulumine võib riigile tekitada. Kuna julgeolek ei ole tavapäraselt olnud Euroopa Liidu pädevuses, siis on varasemates uurimustes vähem keskendutud julgeolekule kui euroskeptitsismi esinemise põhjusele. Nüüd, kus Euroopa Liit on suuresti võtnud juhtpositsiooni Ukraina toetamise ja abistamise protsessis, võib olukord olla muutunud. Magistritöö uurib lisaks, et kas Ukraina sõja kontekstis on teiste euroskeptitsismi dimensioonide kõrval esile tõusmas ka julgeoleku dimensioon.

Käesolevas töös on vaadeldavaks riigiks valitud Eesti ning kaks konservatiivset parlamendierakonda, Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE) ja Isamaa. Riigi valiku langetamisel said autori jaoks olulisteks faktoriteks keel ja geograafiline lähedus ning riigikorra ja erakondade tundmine. Samuti annab olukord, kus Ukraina sõja agressor on Eesti naaberriik, alust eelduseks, et Eesti jaoks on julgeolekuteemad kriitilisema olulisusega kui kunagi varem. Erakondadest osutusid valituks just konservatiivsed erakonnad, sest nende jaoks on ideoloogiliselt oluline omariiklus, riigi suveräänsus ning rahvuslus, mida Euroopa Liit võib mõnede arvates ohustada. Samas paistsid kaks konservatiivset erakonda silma erinevate vaadete ja liidu suhtes, mis loob hea pinnase võrdlemiseks ning euroskeptiliste hoiakute esinemise analüüsimiseks.

Analüüsi sooritamiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks on töös kasutatud erakondade valimisprogramme ning meediaanalüüsi osas Eesti Rahvusringhäälingu „Valimisstudio” saateid. Täpsemalt keskendutakse 2019. aasta ja 2023. aasta Riigikogu valimistele, sest just nii on võimalik võrrelda muutusi ajas ehk euroskeptitsismi esinemist enne sõda ja ajal, kus sõda Ukrainas on kestnud juba üle aasta. Valimisprogrammid annavad hea ülevaate erakonna seisukohtadest kindlal ajahetkel ning samuti peegeldavad seda, mis parteide arvates on ühiskonnas päevakajaline ja oluline ehk mis võiks valijaid kõnetada. Avalikest debattidest saab lisaks teadmist selle kohta, kas ja kuidas väljendatakse Euroopa Liidu teemasid ning kriitikat avalikumalt ning otse valijatele.

Magistritöös otsitakse vastuseid järgnevatele uurimisküsimustele:

- 1) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi enne kui algas sõda ehk 2019. aasta valimistel?
- 2) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi sõja ajal ehk 2023. aasta valimistel?
- 3) Kas sõda Ukrainas on toonud kaasa muutuseid euroskeptitsismi olemuses ja ulatuses EKRE ja Isamaa valimisteagses retoorikas?

Uurimisprobleem on oluline ja aktuaalne, sest sõjaolukord vahetus naabruses on miski, millega ei ole pidanud Euroopa Liit varasemalt nii põhjalikult tegelema. Oma asukoha ja ajalooliste suhete tõttu agressoriga on tähtis vaadata just Eesti suhtumist ja reaktsiooni sõjale ning Euroopa Liidu (mitte)suutlikusele seda olukorda lahendada. Euroskeptitsismi puhul on varasemalt välja toodud näiteks majanduslikke ja kultuurilisi põhjuseid, aga tulenevalt Venemaa sõjast Ukrainas on teravalt esile tõusnud julgeoleku dimensioon. Seetõttu on vaja välja selgitada, kas ja mil määral on sõda Ukrainas mõjutanud erinevate euroskeptitsismi dimensioonide esinemist. Lisaks uuritakse, kas julgeoleku dimensioon on kerkinud olemasolevate selgituste kõrval üheks keskseks põhjuseks, mis määrab, kas erakonnad on Euroopa Liidu suhtes kriitilised ja kuidas nad seda kriitilist suhtumist väljendavad.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

Käesolevas peatükis annab autor ülevaate põhilistest teoreetilistest käsitlustest, mida on uurimuse jaoks kasutatud. Välja tuuakse varasemad uuringud ja näiteid akadeemilisest kirjandusest, mis on olnud aluseks autori teema piiritlemisel ja uurimisküsimuste sõnastamisel. Töö autor määratleb põhimõistete definitsioonid ning seob need enda uurimusega, tuues välja ka kriitilised seisukohad, mis võivad nendele kehtida.

Esmalt vaadeldakse tööle aluseks oleva euroskeptitsismi mõistet ja selle laiemat definitsiooni ning siis määratakse täpsemad piirid, mis on definitsioonile käesoleva uurimuse raames seatud. Vaatluse alla tulevad euroskeptitsismi eripärad parteisüsteemides ning valimiste ajal. Teoorias on olulisel kohal ka fenomeni erinevad dimensioonid, alustades kõige enam levinumatest ehk majanduslikest ja kultuurilistest ning lõpetades kõige uuema ehk julgeolekuga. Viimase muudab relevantseks Ukraina sõja kontekst, mida on töö kirjutamise hetkeks veel vähe uuritud. Kõiki neid euroskeptitsismi aspekte uurides keskendub autor ka ühe vaatlusobjekti ehk Eesti näitele ning uurib konservatiivseid parlamendierakondi, mis võiksid enim paista silma euroskeptiliste hoiakutega ning seda just selleaastaste valimiste ja sõja valguses.

1.1 Euroskeptitsismi definitsioon

Euroskeptitsism on lai mõiste, millele leidub nii akadeemilises kirjanduses kui ka mujal mitmeid tähendusi. Kõige laiemalt mõtestavad mõned autorid seda kui vastuolu kõige suhtes, mis puudutab Euroopa arengut (Daddow, 2006: 64). Poliitilises diskursuses keskendutakse enim siiski kitsamale definitsioonile, mille kohaselt on tegu fenomeniga, kus ollakse vastumeelsed Euroopa integratsiooniprotsessi suhtes (Taggart, 1998: 336; Verney, 2002: 4). Euroskeptitsism väljendub mitmel erineval kujul ja viisil - kriitilised või negatiivsed positsioonid kindlate poliitikate suhtes, rahulolematuse üldiste tuleviku väljavaadete või erinevate pädevuste (mitte)rakendamise osas (Sitter, 2001: 37). Lisaks sõltub euroskeptitsismi olemus ja levik riigi kontekstist - erinevates riikides võivad skeptitsismi tekkimise algpõhjused olla erisugused (Laconte, 2010: 4).

Euroskeptitsism on ajas pidevas muutumises, nii definitsiooni kui ka leviku poolest. Euroopa Liidu algusaegadel (sel ajahetkel nimega Euroopa Ühendus) oli liikmesriike vähem ning ühenduse sihid ja eesmärgid olid selgemini piiritletud ning kõikidele pooltele üheselt

arusaadavad. Koos ühenduse laienemise ja Euroopa Liidu kui institutsiooni tekkimisega kaasnesid uute liikmete lisandumine, uued arengud ja ka laiem suund ühisele integratsioonile, mis hakkas esile tooma vastukaja ehk skeptitsismi. Euroskeptitsismi algusena on mitmed autorid toonud välja Maastrichti lepingu, millega muudeti ühenduse nime ning samuti hakkasid hägustuma selged jooned Euroopa ja riikide enda poliitiliste, majanduslike ja muude poliitikate vahel (Usherwood & Startin, 2013: 3). Euroskeptitsism terminina hakkas esile kerkima 1980ndatel Ühendkuningriigis, kus Maastrichti lepinguga seoses avaldati kriitikat ühise turu tekkimisele (Leconte, 2010: 3). Margareth Thatcheri kõnest alguse saanud Euroopa Liidu suunalise kriitika avaldamine levis Maastrichti lepingu ratifitseerimise protsessi ajal ka mandri-Euroopasse (Leconte, 2010: 4), kus ajapikku hakkasid tekkima erinevad skeptitsismi dimensioonid. Alates sellest ajast on Euroopa Liit laienenud, hakanud tegelema rohkemate poliitikavaldkondadega, kaasanud uusi sihtrühmi ning pidanud toime tulema nii mitmete kriisidega (2008. aasta majanduskriis, rändekriis jne) kui ka ühe liikmesriigi lahkumisega - kõik need tegurid on mõjutanud euroskeptitsismi eksistentsi ja kulgu. Nüüd, kus Euroopa Liidul on taaskord vaja tegeleda kriisiga ehk sõjaga Ukrainas, on õige aeg uurida, millist mõju avaldab see muutunud olukord euroskeptitsismile ja selle esinemisele.

1.1.1 Pehme euroskeptitsism

Euroskeptitsismi fenomeni paremaks mõistmiseks ja defineerimiseks on Paul Taggart ja Aleks Szczerbiak (2002) jaganud mõiste kaheks: pehme (*soft*) ja range (*hard*) euroskeptitsism. Ranget euroskeptitsismi ilmestab selge vastumeelsus tervele Euroopa integratsiooni protsessile, mis omakorda toob liikmesriigil kaasa soovi Euroopa Liidust lahkuda (Taggart & Szczerbiak, 2002: 4). Pehme euroskeptitsism seevastu on olukord, kus ei väljendata põhimõttelist vastuseisu Euroopa Liidu liikmelisusele või integratsioonile, vaid ollakse kriitilised mõne kindla poliitikavaldkonna osas või tuntakse, et riiklikud huvid on surutud tahaplaanile (Taggart & Szczerbiak, 2002: 4). Käesolevas töös on keskse teoreetilise raamistiku aluseks pehme euroskeptitsism, sest Eestis on üldiselt levinud see skeptitsismi vorm (Veebel, 2017: 90).

Pehme euroskeptitsism on lai mõiste, mistõttu töö autor näeb vajadust definitsiooni kitsendada ja täiendada. Kopecký ja Mudde (2002: 300) on samuti väljendanud kriitikat pehme euroskeptitsismi mõiste kohta, tuues välja, kuidas selle tähendus on liiga laialivalguv. Nimelt leidsid nad (Kopecký & Mudde, 2002: 300), et toetust (või vastuseisu) saab jagada kaheks

dimensiooniks: hajus (*diffuse*) toetus ehk toetus üldistele integratsiooni ideedele, mis on Euroopa Liidu aluseks ning spetsiifiline (*specific*) toetus ehk toetus Euroopa integratsiooni kujundamisele ja sellele, kuidas Euroopa Liit parasjagu erinevate poliitikatega tegeleb. Esimese kategooria puhul on integratsiooni pooldajateks eurofiilid (*Europhiles*) ja vastasteks eurofoobid (*Europhobes*) ning Euroopa Liidu integratsiooni arengute osas on positiivselt meelestatud euro-optimistid (*EU-optimists*) ja kriitilised euro-pessimistid (*EU-pessimists*) (Kopecký & Mudde, 2002: 302). Antud käsitluse käigus jõuavad Kopecký ja Mudde (2002: 302) euroskeptiku mõisteni, mille kohaselt toetatakse üldiselt Euroopa integratsiooni põhimõtteid, aga ei olda sealjuures rahul Euroopa Liidu hetke arengutega või tulevikuplaanidega. Käesolevas töös lähtub autor sellest kitsendatud definitsioonist.

1.1.2 Euroskeptitsismi erinevad dimensioonid

Algusaastatel oli Euroopa Liidu eesmärgiks majanduslik koostöö ning seetõttu olid just majanduslikud põhjused üheks skeptilisuse põhjustajaks, mida Maastrichti leping võimestas (Usherwood & Startin, 2013). Tegu on rangete või karmide teguritega (*hard factors*), sest need mõjutavad indiviidi rahaliselt ehk muudavad praktilist elukorraldust (Van Klingerren *et al.*, 2013: 690). Hoiakud Euroopa Liidu suhtes sõltuvad nii sellest, kuidas tajub individ majanduslikku kasu või kahju enda isiklikule elule kui ka sellest, millist mõju näeb ta Euroopa Liidu toetustel oma regioonile või riigile (Lubbers & Scheepers, 2007). Inimesed, kellel on Euroopa Liidust rohkem rahaliselt võita, on vähem poliitiliselt euroskeptilised (Lubbers & Scheepers, 2007: 647). Veebel (2017) rõhutab näiteks, et ka Eestis on euroskeptilised hoiakud seotud peamiselt majandusega, baseerudes „majanduslikule ratsionaalsusele”.

Tulenevalt Euroopa Liidu arengutest ja integratsiooni süvenemisest, on ajaga muutunud ka euroskeptitsismi põhjused. Majanduslikele faktoritele on lisandunud nii-öelda pehmed faktorid (Van Klingerren *et al.*, 2013), milleks on kultuur, identiteet ja rahvuslik kuuluvustunne ning mis on tõusmas olulisemaks kui majanduslikud. Inimesed, kellel on tugev rahvuslik identiteet, on euroskeptilisemad, sest nende arvates võib Euroopa Liitu kuulumine vähendada riigi enda otsustusvõimet ja iseseisvust (Ploom & Veebel, 2017). Samuti on Euroopa kodakondsus või eurooplaseks olemine miski, mis mõnede arust on etniline oht, sest võib muutuda konkurendiks ning tuua endaga kaasa rahvusliku identiteedi kadumise (Van Klingerren *et al.*, 2013: 691). Samas toovad Hooghe ja Marks (2005: 437) välja, et euroskeptitsism avalikus arvamuses võib

sõltuda eliidi suhtumiste erinevusest: kui eliit on ühel meelel Euroopa integratsiooni osas, siis saavad rahvuslik identiteet ja Euroopa integratsioon käia käsikäes, aga kui eliidi suhtumine on vastuoluline, siis hakkab rahvuslik kuuluvustunne tekitama euroskeptitsismi. Olulist rolli mängib ka indiviidi enda identifitseerimine. Kui inimene on võimeline eksisteerima mitme identiteediga ja kuulub mitmesse kogukonda, siis on ta vähem euroskeptiline. Indiviid, kellel on eksklusiivne rahvuslik identiteet ehk üks kindel rahvus, on suurema tõenäosusega skeptiline mitmetasandilise valitsemise suhtes (Van Klingeren *et al.*, 2013: 693-694).

Poliitiline euroskeptitsism ühendab endas nii majanduslikud kui ka kultuurilised hirmud Euroopa Liidu ja tuleviku osas. Suurimaks poliitilise euroskeptitsismi põhjustajaks on immigratsioon, mille puhul kardetakse, et see toob endaga kaasa nii rahvuslike traditsioonide ja väärtuste kaotamise kui ka finantsilised kaotused (Lubbers & Scheepers, 2007). Immigratsioon võib tekitada ühiskonnas uute rahvusgruppide tekkimist, mis omakorda soodustab kultuurilist ohutunnet riigi enda rahvuslikes gruppides (Van Klingeren *et al.*, 2013: 694). Poliitilist euroskeptitsismi iseloomustab ka ülekanduvus ehk kui euroskeptiline ollakse rahvusvaheliste probleemide suhtes, siis ollakse skeptilised ka immigratsiooni ja teiste poliitikate suhtes (Lubbers & Scheepers, 2005: 230). Üldiselt on Marks ja Hooghe (2005: 437) välja toonud, et suhtumist Euroopa Liidu ja integratsiooni suhtes mõjutavad nii indiviidi ideoloogilised suundumused kui ka eliidi ja parteide suhtumine ja väärtused.

Vähem on tähelepanu pööratud julgeolekule kui tegurile, mis eurohoiakuid mõjutab. Euroskeptitsismi ja turvalisuse kontekstis on autorid varasemalt uurinud, kuidas euroskeptilised parteid teevad koostööd Euroopa Liidu väliste kontaktidega. Pardo ja Gordon (2018: 410) kirjeldavad, kuidas euroskeptiliste parteide koostöö väliste partneritega võib viia selleni, et euroskeptitsismi hakatakse ära kasutama riigi välispoliitika kujundamisel. See aga võib omakorda mõjuda julgeolekule ja turvalisusele. Varem nähti NATO-t kui ainukest julgeoleku eest vastutavat institutsiooni, aga sellest ajast saati kui puhkes sõda Ukrainas on olukord muutunud ja esile on lisaks tõusnud Euroopa Liidu roll julgeoleku tagamises Euroopas. Julgeoleku tagamiseks on vaja nii iga riigi individuaalset kui ka liidu kollektiivset panust. Ploomi ja Veebeli (2017) kohaselt on just väikeriigid need, mille puhul sõltub enda positsioneerimine Euroopa Liidu suhtes enim majanduslikest ja turvalisuse kaalutlustest. Nendel põhjustel otsustas autor käesolevas töös keskenduda lisaks varasemalt esinenud euroskeptitsismi dimensioonidele ka julgeolekuaspektile, sest seda on veel vähe uuritud ning

pole teada, kuidas sõda ning julgeoleku olukorra muutus euroskeptitsismi ja selle levikut mõjutab.

1.2 Erakondade euroskeptitsism

Euroskeptitsismi peeti algselt avaliku arvamuse ja meedia fenomeniks, aga see jõudis kiirelt ka poliitilistesse parteidesse ning on seal jõuliselt aktiveerunud. Euroskeptitsism ei ole enam miski, mis on levinud ainult mässumeelsete hulgas, vaid on olulisel määral hakanud läbi parteide kujundama tervet Euroopa poliitilist maastikku (Taggart & Szczerbiak, 2018: 1203). Ideoloogiliselt ei saa euroskeptilistel parteidel vahet teha, skeptilisi hoiakuid Euroopa Liidu või Euroopa integratsiooni suhtes esineb nii parem- kui ka vasakpoolsetes erakondades (Taggart & Szczerbiak, 2018: 1203), aga eriti just nendes, mis on pigem äärmusesse kaldumas (Hooghe *et al.*, 2002: 985). Taggart (1998) toob välja, kuidas partei seisukohad sõltuvad parteisüsteemist ning sealsest positsioneerimisest, mis omakorda toob kaasa olukorra, kus perifeersetel parteidel on suurem soodumus euroskeptiliste hoiakute tekkimiseks. Peavoolu erakondadest erinemiseks ja silmapaistmiseks võivad äärmuslikud erakonnad hakata väljendama rohkem euroskeptilisi hoiakuid (Halikiopoulou *et al.*, 2012: 505).

Paremäärmuslike erakondade euroskeptitsismi aluseks on rahvuslusega seotud hirmud, vasakäärmuslastel majanduslikud kaalutlused. Radikaalsete parempoolsete erakondade ideoloogia keskmes on rahvuslus, mistõttu toovad nad välja vajadust kaitsta riiki väliste ohtude eest (Halikiopoulou *et al.*, 2012: 505). Paremäärmuslikud erakonnad väljendavad seega vastumeelsust Euroopa integratsiooni suhtes tuues välja rahvusliku suveräänsuse, mida on vaja kaitsta ning mille liit ohtu seab (De Vries & Edwards, 2009). Tihtipeale on selliste erakondade sõnumid etnilise suunitlusega (Hainsworth, 2008) ning toetust avaldatakse konservatiivsetele pagulas- ja sisserändepoliitikatele (Mudde, 1996). Vasakäärmuslikud erakonnad seevastu rõhuvad oma euroskeptiliste hoiakutega majanduslikule ebakindlusele, mida Euroopa Liit põhjustab (De Vries & Edwards, 2009). Lisaks näitavad varasemad uuringud, et sotsiaaldemokraatlike ja liberaalsete hoiakutega erakonnad ei väljenda üldjuhul Euroopa Liidu suhtes skeptilisi hoiakuid (Taggart & Szczerbiak, 2018: 1203).

Euroskeptilised parteid võivad olla nii opositsioonis kui ka koalitsioonis. Euroskeptitsism on saanud osaks tavapärasest peavoolu poliitikast (Taggart & Szczerbiak, 2013: 34), mistõttu on nüüdseks tavaline kui euroskeptiliste hoiakutega partei kuulub valitsuskoalitsiooni. Valitsuses

olevad parteid on tavaliselt pigem pehmet euroskeptilised (Taggart & Szczerbiak, 2002: 24). Varasemalt on täheldatud ka, et koalitsiooni kuulumine võib vähendada partei kriitilisi hoiakuid Euroopa Liidu suhtes ning seda olenemata erakonna suurusest või ideoloogiliselt asetusest (Taggart & Szczerbiak, 2013: 33). Sitter (2001: 37) kirjeldab euroskeptitsismi kui vastuseisu valitsuse ja opositsiooni suhetes, mis omakorda tekitab survet muutusteks ja konkurentsi valijate häälte kogumisel.

Parteidel on võimalik muuta üldist ühiskondlikku hoiakut, aga vastukaaluks mõjutab ka avalik arvamus erakondade seisukohti. Erakonnad, mis demonstreerivad euroskeptilisi hoiakuid on otsustavaks jõuks avalikkuse euroskeptilisemaks muutmisel, sest nad toovad välja avalikkuse seas kasvavat ebakindlust tuleviku ja Euroopa integratsiooni suhtes (Vries & Edwards, 2009: 6). Elanikkonna suhtumine Euroopa Liitu on omakorda tähtis, sest näitab, millises suunas on riik liikumas ja milline on üldine häälestatus Euroopa integratsiooni osas. Valimised on sobivaks objektiks, mida selles kontekstis uurida - nende kaudu on võimalik vaadelda, kuidas presenteerivad parteid enda euroskeptilisi hoiakuid ning milline on elanikkonna vastuvõtlikkus nende hoiakute suhtes. Valimiste ajal erakonnad aktiveeruvad ning lisaks erinevate sõnumite ja loosungite väljendamisele panevad need ka ühtse programmina kirja, mille põhjal on võimalik erakonnast ning nende suundadest terviklikumat ülevaadet saada.

Erakondade euroskeptiliste hoiakute väljendamist on akadeemisel maastikul uuritud palju, aga vähem on keskendutud just valimisperioodile ning sellega seonduvatele käitumismustritele. Kui võrrelda euroskeptilisi erakondi, siis potentsiaali paremaks tulemuseks ja eduks valimistel arvatakse olevat pigem pehmet euroskeptitsismi väljendavatel parteidel kui nendel, mis on täielikult Euroopa Liidu vastu (Taggart ja Szczerbiak, 2002: 15) ehk rangelt euroskeptilised. Kui aga vaadelda valimisi erinevate tüüpide järgi, siis keskendutakse akadeemilistes tekstides peamiselt Euroopa Parlamendi valimistele, sest nendes tuleb kõige selgemalt esile erakondade seisukohad Euroopa Liidu osas ja see, milliseid ideid soovitakse rahvusvahelisel areenil edasi anda. Samas on Euroopa Parlamendi valimiste osalemisprotsent märgatavalt madalam kui riikliku tasandi valimistel - 2019. aastal osales Euroopa Parlamendi valimistel 37,6% (Valimised, 2019a) ja Riigikogu valimistel 63,7% Eesti valimisõiguslikest elanikest (Valimised, 2019b). Taggart ja Szczerbiak (2002: 26) on toonud välja, kuidas siseriiklik parteide poliitika mõjutab Euroopa integratsiooni palju enam kui arvata võib, sest tegu on aluspinnaga, kust hiljem oma ideed ja seisukohad laiema üldsuseni ehk Euroopa Liitu viiakse. Riiklike parlamendivalimisi on siinkohal seega mõistlik vaadelda, sest partei peab appelleerima

suuremale publikule ning esinduskokku pääsedes on neil võimalik osaleda protsessides, mille tulemused võivad samuti jõuda Euroopa Liitu.

1.2.1 Euroskeptitsismi esinemine Eesti erakondades

Euroskeptitsism Eesti erakondades ja Euroopa Liidu suunaliste kriitiliste seisukohtade avaldamine sai alguse ja oli populaarne aastatel enne Euroopa Liiduga liitumist. Juba 1990ndatel võis märgata ühiskonnas euroskeptiliste hoiakute kujunemise algust (Petsinis, 2019: 219), mis tulenes liitumisprotsessiga kaasnevate küsimuste ja ebaselguse pinnalt. Plaan rahvusvahelise institutsiooniga liitumiseks tõi endaga kaasa mitmeid kahtlejaid ja skeptikuid, kes ka oma seisukohti väljendasid. Üheks selliseks parteiks, mis oma kriitilisi seisukohti avaldas oli Tuleviku Eesti Erakond, mida on mõned autorid klassifitseerinud ka kui Euroopa Liidu vastast erakonda (Taggart & Szczerbiak, 2002: 12). Taggart ja Szczerbiak (2002: 33) on oma 2002. aasta uurimuses välja toonud viis Eesti erakonda, millest kolm on liigitatud rangelt euroskeptiliseks (Kristlik Rahvaerakond, Tuleviku Eesti Erakond, Vabariiklik Partei) ja kaks pehmelt euroskeptiliseks (Keskerakond, Eesti Maarahva Erakond). Nimetatud erakondadest eksisteerib tänasel päeval sama nime all ainult üks, Keskerakond, mis võrreldes ajaga enne Euroopa Liiduga liitumist on praeguseks muutunud vähem eurokriitiliseks. Skeptiliste hoiakute vähenemisele võis kaasa aidata valitsuserakonnaks olemine, kuid samas on Keskerakond alati jäänud pigem ebamääraseks oma euroskeptiliste hoiakute väljendamisel (Taggart & Szczerbiak, 2013: 22).

Euroskeptilised hoiakud on Eesti erakondades küll ajas vähenenud, aga neid on endiselt märgata. Kui võrrelda aega, mil Eesti alles oli teel Euroopa Liiduga liitumise suunas ja esimesi aastaid pärast liitumist tänapäevaga, siis on märgatav, kuidas euroskeptiliste hoiakute osakaal on vähenenud ning neid esineb tavaliselt pigem kindlate kriiside või probleemide valguses. Seda kinnitavad ka Lubbers ja Scheepers (2007: 663), kelle kohaselt Euroopa Liidu liikmelisuse kestuse pikenedamine vähendab poliitilist euroskeptitsismi. Opositsiooni- ja koalitsioonierakondade võrdluses toovad Ploom ja Veebel (2017) välja, et Eesti ühiskonnas puudub euro-teemaline debatt, sest koalitsioonierakonnad ei näe vajadust arutleda Euroopa Liidu puudujääkide üle ning see omakorda soodustab euroskeptiliste ideede laiemat levikut.

Eestis on euroskeptitsismi puhul üheks oluliseks märksõnaks rahvuslik suveräänsus (Ploom & Veebel, 2017), mida toob oma põhikirjas tugevalt välja Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE). Taggart ja Szczerbiak (2013: 23) on samuti välja toonud Eestimaa Rahvaliidu, mille puhul oli märgata nii Euroopa Liidu vastaseid kui ka pooldavaid sõnumeid, kuid mis üldiselt siiski soovis säilitada traditsioonilist Eesti elu ja kaitsta seda väliste mõjude eest. Eestimaa Rahvaliidust välja kasvanud EKRE on sarnaste vaadetega soovides kaitsta ja hoida Eestit ja suveräänsust, aga samas väljendades ka kriitikat Euroopa Liidu ja Euroopa integratsiooni suhtes. Petsinis (2019: 219) on välja toonud, et EKRE euroskeptilisuse allikateks on geopoliitika, majandus ja sotsiaal-kultuurilised tegurid. Oluline on taaskord suveräänsuse kaitsmise aspekt, mille puhul EKRE rõhutab, et mõned Euroopa Liidu liikmesriigid ei taju meie geopoliitilist olukorda ning ohtu, mida Venemaa meile kujutab (Petsinis, 2019: 220). EKRE majanduslik euroskeptitsism väljendub kriitikas Euroopa Liidu finantsiliste mehhanismide suhtes ning vajaduses kaitsta Eesti kui väikeriigi hüvesid suuremate riikide mõjuvõimu eest (Petsinis, 2019: 220). Samuti nähakse probleemi selles, et riigi enda pädevusest võetakse ära otsustusvõimet seoses fiskaalpoliitikaga (Ploom & Veebel, 2019: 57). EKRE puhul on märgata ka poliitilist euroskeptitsismi ehk immigratsiooni olulisust ja mõju kriitiliste eurohoiakute kujunemisel. Immigratsiooni puhul keskendub EKRE vajadusele piirata sisserännet (Petsinis, 2019), mis taaskord on oluline väikeriigi ning rahvuse säilimiseks. EKRE puhul on tegu selgelt paremäärmusliku ja populistliku erakonnaga, mis on kohati ka radikaalne, aga nagu varasemalt välja toodud, siis ei ole ka nende euroskeptilised vaated takistanud neid olemast osa valitsuskoalitsioonist.

Rahvuslikust suveräänsusest lugupidav ja samuti konservatiivne Isamaa Erakond (Isamaa) on vastukaaluks EKRE-le pigem positiivsete eurohoiakutega. Isamaa eelkäija Res Publica oli algselt Euroopa Liiduga liitumise osas positiivselt meelestatud, kuid 2004. aasta Euroopa Parlamendi valimiste eel muutus nende suhtumine just kampaniat tehes hoopis kriitilisemaks (Taggart & Szczerbiak, 2013: 23). Pärast valimisi aga pöörduti tagasi oma algsete positiivsete eurohoiakute juurde ning arvatavasti oli järsu suhtumise muutuse ja kriitilisuse taga soov kampaniale rohkem tähelepanu tõmmata (Taggart & Szczerbiak, 2013: 23). Tänapäeva Isamaa erakonna puhul on tegu parteiga, mis on tihti valitsuskoalitsioonis ning teeb koostööd teiste erakondadega, mis samuti toetavad Euroopa Liitu ja sellega kaasnevaid väärtuseid (Ploom & Veebel, 2017). See võib olla üheks põhjuseks, miks erakond on säilitanud oma pigem positiivsed ja toetavad hoiakud Euroopa Liidu suhtes olenemata nende rahvuslikust ja konservatiivsest olemusest.

Ülejäänud parlamenti kuuluvad erakonnad on oma hoiakutel Euroopa Liidu suhtes positiivselt meelestatud või neutraalsed. Eesti valitsused on läbi aegade olnud pigem Euroopa-meelsed ning üritanud kuvada Eestit välismaailmale kui innovaatilist ja avatud liikmesriiki (Ploom & Veebel, 2017: 54). Reformierakond on alates 1990ndatest olnud enamiku ajast juhtivaks valitsusparteiks ning rõhutanud seejuures nii Euroopa Liidu olulisust kui ka võimalusi, mida liikmesriigiks olemine endaga kaasa toob (Ploom & Veebel, 2017: 54-55). Sotsiaaldemokraatlik Erakond on sarnaselt Isamaale kuulunud tihti valitsuskoalitsiooni ning ei ole avaldanud kriitilisi hoiakuid Euroopa Liidu suhtes (Ploom & Veebel, 2017: 55). 2023. aasta valimistel esmakordselt parlamenti pääsenud erakond Eesti200 on oma olemuselt liberaalne ning näeb samuti rahvusvaheliste organisatsioonidesse ja ühendustesse kuulumise tähtsust, tuues välja, kuidas „Eesti jätkumise tagab kuulumine NATO-sse ja Euroopa Liitu” (Eesti200 koduleht, 2023). Peaaegu kõikides erakondades on olnud üksikuid indiviide, kes on avaldanud kriitikat liidu suhtes, kuid see on jäänud ainult indiviidi tasandile ning parteide üldine meelestatus on jäänud pigem positiivseks.

1.3 Prioriteetsete teemade valimine valimiste ajal ja valimisprogrammides

Euroskeptitsismi esinemise mõistmiseks valimiste ajal on lisaks vaja vaadelda erinevat tüüpi valimisi, erakondade käitumist ning viise, kuidas erakonnad enda seisukohti väljendavad. Esmalt antakse ülevaade erinevat tüüpi valimiste eripäradest ning sellest, milliste valimiste puhul on Euroopa Liidu integratsiooni teemad olulisemad ning enim kaasatud. Tulenevalt töö uurimisküsimustest leiab peatükist ülevaate ka valimisprogrammide ülesehitusest ning põhjustest, mis suunavad erakondi valima teemasid, mida valimiste ajal ning valimisprogrammides esile tõsta.

1.3.1 Euroopa Liidu ja integratsiooni tähtsus erineva tasandi valimistel

Euroopa integratsiooni olulisus valimistel sõltub nii riigi poliitilisest kui ka üldisest olukorrast ühiskonnas ning valijate huvist Euroopa Liidu suunal. Mair (2000) jõudis oma uurimuses tähelepanekuni, et Euroopa integratsiooni teemad ei ole omanud riiklikus parteisüsteemis märgatavat mõju. Lisaks väitis Mair, et valimisdiskussioonides jäävad valijate soovid ja arvamused Euroopa poliitikate sisu ja suuna osas erakondade poolt teadvustamata (ibid.). De Vries (2007) aga väidab, et Euroopa Liidu teemad on valimistel olulised, kui erakondade poolt

tuuakse välja konflikt Euroopa integratsiooni suundadega ja valijate huvi Euroopa Liidu suhtes on kõrge. Kriesi (2007) kirjeldab, kuidas euroskeptikute mobiliseerimine riiklikes valimiskampaaniates esineb suurema tõenäosusega nendes riikides, kus on juba varem tajutav kartlikus Euroopa Liidu integratsiooni osas. Seega mõjutavad nii Euroopa Liidu olulisust kui ka integratsiooni teemade katmist suuresti ühiskonna seisukohad ning huvi teemat arutada.

Euroopa Liidu poliitika kujundamisel on Euroopa Parlamendi valimistest olulisemad hoopis riiklikud valimised. Mõned autorid on nimetanud Euroopa Parlamendi valimisi „teisejärgulisteks” (Reif & Schmitt, 1980), sest valitakse küll Euroopa Liidu liikmete arvu poolest suurimat otsustuskogu, kuid teiste oluliste institutsioonide liikmeid nendega paika ei panda. Euroopa Liidus on parlamendi kõrval võrdselt olulised ka Euroopa Ülemkogu ning Euroopa Nõukogu. Nende koosseisu määravad ennekõike just riiklikud valimised (Mudde, 2019). Euroopa Ülemkogu liikmeteks on Euroopa Liidu liikmesriikide riigipead ja valitsusjuhid, kelle ülesandeks on kujundada ja kindlaks määrata Euroopa Liidu poliitilised eesmärgid (Euroopa Liidu ametlik veebisait A, i.a). Eestis on parlamentaarsele poliitilisele süsteemile kohaselt Euroopa Ülemkodus esindajaks peaminister, kes selgub Riigikogu valimiste tulemusena. Euroopa Liidu Nõukokku kuuluvad Euroopa Liidu liikmesriikide ministrid vastavalt kõnealusele poliitikavaldkonnale ning nende ülesandeks on võtta vastu õigusakte ning kooskõlastada Euroopa Liidu poliitika (Euroopa Liidu ametlik veebisait B, i.a). Eesti kontekstis tähendab see seda, et Riigikogu valimiste mõjul selgub, kes on riigi esindajad antud institutsioonis. Euroopa Parlamendi valimiste teisejärgulisust näitavad ka asjaolud, et tihti on valimisõiguslike kodanike osalemisprotsent palju väiksem kui riikliku tasandi valimistel ning seda tajutakse vähem olulisena kui riiklike valimisi (Reif & Schmitt, 1980). Samuti on teisejärguliste valimiste ehk Euroopa Parlamendi valimiste puhul täheldatud, et valijad annavad rohkem protestihääli, mis omakorda näitavad kas toetust või vastuseisu valitsuses olevate parteide suunal (Reif & Schmitt, 1980). Seevastu riiklike valimiste ajal toovad erakonnad oma valimisprogrammides välja neid probleemseid kohti, mida näevad enda valijate jaoks sellel ajahetkel olulisemad olevat (Spoon & Klüver, 2014). Töö autori arvates on seetõttu oluline uurida Euroopa Liidu teemade kajastamist ja kriitiliste seisukohtade üleskerkimist just riiklikel ehk Eesti mõistes Riigikogu valimistel.

1.3.2 Valimisprogrammid

Valimisprogrammide kaudu saavad erakonnad valijaid teavitada ning terve oma erakonna seisukohti avaldada ning ühtlustada. Valimised on viisiks, mille kaudu saavad valijad kaudselt mõjutada poliitilisi otsuseid ja olla poliitika kujundamisele lähemal. Erakonnad on selles protsessis vahemängijad, kelle ülesandeks on koondada ning sõnastada valijate eelistusi (Dalton & Wattenberg, 2002). Esmaseks ja põhiliseks tööriistaks, millega erakonnad oma seisukohti valimiste ajal väljendavad, on valimisprogrammid. Valimisprogrammid kui kokkuvõtted erakonna seisukohtadest ilmestavad ideed, et valimised annavad parteidele poliitilise mandaadi (Rose, 1984). Lisaks sellele, et valimisprogrammide kaudu antakse valijatele ülevaade erakonna lubadustest, kasutatakse neid dokumente ka huvirühmadega suhtlemiseks ning hiljem vajadusel koalitsiooni moodustamisel (Däubler, 2012). Kuna tegemist on dokumentidega, mis esindavad kogu erakonda ning ühtseid seisukohti (Däubler, 2012), siis on parteipositsioonide mõistmiseks need esmased vahendid, mida uurimustes kasutatakse.

Valimisprogrammidel kui allikatel on mitmeid tugevusi, aga esineb ka nõrkusi. Valimisprogrammid annavad laia ülevaate erakonna seisukohtadest ning nende abil on võimalik kaardistada erakondade erinevaid seisukohti ajas (vt. *Tabel 1*). Samas võivad erakonnad valimiste valguses tuua välja ainult neid seisukohti, milles ollakse erakonnasiseselt ühel meelel ning konfliktsemad teemad jäetakse välja (vt. *Tabel 1*). Kirjalike ja täielikult avalike ning kättesaadavate dokumentidena on valimisprogrammid siiski objektiivne andmekogum, mis annab ainet uurimuste läbiviimiseks.

Tabel 1. Valimisprogrammide nõrkused ja tugevused uurimisobjektina.

Allikas: Marks *et al.*, 2007.

Valimisprogrammide nõrkused	Valimisprogrammide tugevused
1. Valimisprogrammide eesmärk on valimiste ajal seada partei võimalikult heasse valgusesse. Seetõttu võib teemade kajastamine olla piiratud. Mõnel erakonnal võib valimisprogramm ka liiga lühike	1. Valimisprogrammid on objektiivsed andmetekogumid, sest tegu on kirjalike ja avalike dokumentidega, mis on ligipääsetavad. Parteide positioneerimist on võimalik mõõta ja võrrelda.

olla.	
2. Programmid avaldatakse enne valimisi ning kuna erakonnad võivad valimiste ajal olla erinevate teemade suhtes tundlikumad kui tavapäraselt, siis võib partei positsioneerimine sellest tulenevalt erineda tavaolukorrast.	2. Teiste süstemaatiliselt kogutud andmetega võrreldes annavad valimisprogrammid hea ülevaate ajalistest muutustest.
3. Valimisprogrammid annavad ülevaate erakonna ühistest seisukohtadest. Kui erakonnas peaks olema mingi teema osas lahkarvamusi, siis see programmis ei kajastu.	3. Programmides avaldatakse erakonna strateegilised eesmärgid. Nende abil on võimalik hinnata seost erakonna kavatsuste ja tegevuste vahel.
-	4. Valimisprogrammid annavad ülevaate prioriteetsetest teemadest, mis on erakondadele valimiste kontekstis ja konkurentsis olulised.

Erakondade valimiste aegsete prioriteetide seadmisel mängivad rolli nii partei enda huvid, poliitiline kontekst kui ka teised erakonnad. Spooni ja Klüveri (2014) sõnul muudavad erakonnad oma positsioone ja seisukohti just vastavalt valijatele ning poliitilisele ja majanduslikule olukorrale ühiskonnas. Samas väidavad Wagner ja Meier (2014), et valimisprogrammides keskenduvad erakonnad valijate soovidele ja eelistustele vähesel määral. Paljuski mõjutab erakondade prioriteetsete teemade valikut just nende sisemine kliima ja organisatsiooni eripärad, mis määravad ära, millise strateegia erakond valimiste ajal valib (Wagner & Meier, 2014: 1038). Üheks võimalikuks strateegiaks on nii-öelda lainega kaasa minek („*ride the wave*”), mille puhul toob erakond välja ühiskonnas enim kõneainet pakkunud ja populaarseid teemasid (Wagner & Meier, 2014). Sellist taktikat kasutavad pigem suuremad erakonnad, kellel on rohkem ressursse, väiksemad erakonnad peavad oma fookuse täpsemini

seadma ning keskenduvad tihtipeale vähematele teemadele korruga (ibid.). Strateegiline valik on ka Euroopa Liidu teemade (mitte)kajastamine. Mitmed poliitikad on otseselt või kaudselt seotud Euroopa Liiduga, aga tihtipeale seost seal ei nähta. Euroopa Liidu mainimiste arv valimisprogrammis viitab erakonna seisukohtadele liidu osas ning näitab, milline on erakonna positsioon Euroopa integratsiooni suhtes (Pennings, 2006: 268). Valimiste ajal on lisaks tähtis jälgida ka teiste erakondade jaoks olulisi teemasid ning vajadusel neid adresseerida (Spoon & Klüver, 2014).

Valimisprogrammide koostamisel mõjutab erakondi ka nende positsioon poliitmaastikul. Valitsusparteid peavad tavapäraselt võtma vastu otsuseid paljudes eri valdkondades, mistõttu on ka nende valimisprogrammides esindatud rohkem eri teemasid, mida on vaja just valimiste ning kampaania ajal kaitsta ja selgitada (Gabel & Huber, 2000). Opositsioonierakonnad seevastu saavad valimisprogrammis keskenduda kitsamatele ja spetsiifilistemale teemale, mis omakorda võiksid valitsusparteid enim nõrgestada (Gabel & Huber, 2000). Lisaks on varasemalt leitud, et parempoolsed parteid kujundavad oma seisukohti vastavalt rahvusvahelise olukorra ja valijate eelistuste muutustele, vasakpoolsed parteid on aga vähem nendest teguritest mõjutatud (Adams *et al.*, 2009).

1.4 Euroskeptitsism Ukraina sõja kontekstis

Ukraina ja Venemaa vaheliste suhete eskaleerudes on julgeolekust saanud üks olulisemaid teemasid nii rahvusvahelisel areenil kui ka sisepoliitiliselt. Julgeolek on tavapäraselt olnud riikide enda ja NATO pädevuses, kuid nüüd on pidanud turvalisuse tagamise nimel aktiivselt tegutsema hakkama ka Euroopa Liit. Globaliseerunud maailmas ei ole julgeolek enam miski, mida piiraks riigipiirid, vaid hoopis laiem kontseptsioon, millega peavad kõik Euroopa Liidu liikmesriigid tahes-tahtmata tegelema ja turvalisuse saavutamisse panustama.

Euroopa Liit on Ukrainaga läbi mitmete poliitikate seotud, mistõttu mõjutab sõda Ukrainas liitu märgatavalt. Euroopa Liidu poliitikate üheks osaks on naabruspoliitika, mille puhul on olulisel kohal stabiilsuse, heaolu ja turvalisuse tagamine liidu naaberriikides, eriti idapoolsetes (Delcour, 2010). Seesmist ja väliste konfliktide lahendamine, immigratsiooni kontrolli alla saamine ja hea valitsemistava kujundamine on eesmärkideks, mida liit soovib naabruspoliitikaga seotud riikides tagada (ibid.), sest need aitavad omakorda kaasa turvalisuse saavutamisele ja hoidmisele nii antud riikides kui ka Euroopa Liidus laiemalt. Naabruspoliitika

aluseks on soov kaitsta liidu piire ning võimalus saavutada valmisolek potentsiaalseks laienemiseks tulevikus. Üheks Euroopa Liidu idanaabriks, mis on naabruspoliitika, täpsemalt idapartnerlusega seotud, on ka Ukraina. Euroopa Liit on Ukraina jaoks oluline kaubanduspartner ja poliitiline nõuandja. Partnerluse raames on Ukraina saanud Euroopa Liidult finantsabi erinevate toetuste ja laenude kujul, et läbi viia mitmeid reforme, võidelda korrupsiooniga ning tugevdada tsiviiljulgeolekut (Euroopa Parlament, 2023). Välja on kujunenud partnerlus, mille vundament on piisavalt stabiilne, et sõja puhkedes võiks eeldada Euroopa Liidu ja Ukraina seotuse suurenemist veelgi enam.

Sõda Ukrainas ei mõjuta mitte ainult Euroopa Liitu, vaid ka liikmesriike eraldi. Euroopa Liidu tegevused ja poliitikad seoses sõjaga võivad omakorda muuta nii riikide kui ka parteide hoiakuid liidu suhtes. Balti riikide jaoks, olles Venemaa naabrid, on eriti oluline tagada turvalisus nii iseseisvalt kui ka vajadusel saada abi Euroopa Liidult ja NATO-lt. Selleks, et olla hädaolukorras kaitstud ja näidata üles solidaarsust Ukraina suhtes, on Balti riigid ühed aktiivsemad, mis on Ukrainale kaitseabi pakkunud (Välisministeerium, 2023). Eesti on sõjalist abi andnud väärtuses, mis on enam kui 1% riigi SKP-st (Välisministeerium, 2023). Lisaks kaitse- ja humanitaarabile on Eesti üles näidanud ka poliitilist toetust ning võtnud vastu hulgaliselt sõjapõgenikke - Tallinnas avati nende jaoks ka eraldi kool (Välisministeerium, 2023). Abistamisel võivad aga olla ka negatiivsed tagajärjed. Suurenenud sisseränne, täpsemalt selle üle kontrolli puudumine, nagu varasemalt välja toodud, võib olla üks teemadest, mis põhjustab euroskeptilisi hoiakuid. Lisaks võib teisele riigile relvaabi osutamine tekitada küsimusi riigi enda kaitsevõimekuse kohta, mis taaskord võib olla põhjuseks, miks Ukraina sõja valguses tekivad euroskeptilised hoiakud ja kriitilisus. Need on ainult mõned potentsiaalsed suunad, kuidas sõda Ukrainas võib eurohoiakuid muuta - veel on aga vara teha järeldusi selle kohta, kas sõja mõjul süvenevad pikemaajaliselt euroskeptilised hoiakud või suureneb hoopis toetus Euroopa Liidule.

Ukraina sõda muudab maailmas palju ning ilmselt ka euroskeptilisuse esinemist ja olemust. Sõda Ukrainas on mõjutanud poliitilist diskursust ja debatti ning julgeoleku teema on miski, mis on üks olulisemaid, seda eriti just enne valimisi. Adams (2012) toob välja, kuidas parteid muudavad oma suhtumist erinevates poliitilistes küsimustes selle järgi, milline on hetkeline olukord ühiskonnas ja poliitiline keskkond. Valimisi uurides saab täheldada esmaseid märke ja suundi, mis on erakondade arvates olulised nii käesoleval hetkel kui ka lähitulevikus, sealhulgas ka julgeoleku kontekstis. Võimalik on tuvastada ka potentsiaalseid kriitilisi hoiakuid

Euroopa Liidu suhtes, mis on tingitud suurenenud tähelepanust ja uutest poliitikest Ukraina suunal. Fakt, et sõda Ukrainas on töö kirjutamise hetkeks kestnud juba üle aasta, on üheks aluseks, mis võrreldes varasemate valimistega muudab nii poliitilist keskkonda kui ka üldist olukorda ühiskonnas ning tõstatab julgeoleku olulisele kohale ka valimiste-eelsetes debattides. Erakondade võime kanda edasi oma ideid ja olulisi teemasid tõuseb esile just valimiste ajal ning valijate arvamus nii Euroopa Liidu kui ka liidu toimetuleku osas võib Ukraina sõja kontekstis mõjutada nende erakondlikku eelistust. Töös otsitakse vastuseid järgnevatele uurimisküsimustele:

- 1) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi enne kui algas sõda ehk 2019. aasta valimistel?
- 2) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi sõja ajal ehk 2023. aasta valimistel?
- 3) Kas sõda Ukrainas on toonud kaasa muutuseid euroskeptitsismi olemuses ja ulatuses EKRE ja Isamaa valimisteagses retoorikas?

2. METODOLOOGIA

2.1 Juhtumite valik

Töö puhul on tegemist juhtumianalüüsiga, kus vaatluse alla võetakse kaks sarnast, aga samas mõnevõrra erinevat juhtumit. Geograafilise läheduse ja keeleliste põhjuste mõjul on autor valinud uuritavaks riigiks Eesti ning juhtumitena kaks konservatiivset erakonda, Isamaa ja EKRE. Valiku tegemisel otsustas autor valida parteid parlamendierakondade seast, sest need saavad valimiste ajal rohkem kajastust kui väiksemad alla valimiskünnist jäävad erakonnad. Samuti on tegu erakondadega, mis on üldsuse jaoks tuntud. Isamaa ja EKRE osutusid sobivateks uurimisobjektideks, sest osaks nende konservatiivsest ideoloogiast on rahvusliku suveräänsuse väärtustamine, riigi kaitsmine ja eestluse säilitamine. Ploomi ja Veebeli (2017) kohaselt esineb Eestis just pigem pehmet euroskeptitsismi ning selle üheks põhjuseks on sealjuures rahvusliku suveräänsuse olulisus. Kuigi kõikides Eesti erakondades võib esineda euroskeptilisi väljaütlemisi, siis teooriale lähtuvalt leidis töö autor, et need kaks erakonda on potentsiaalselt need, mis võiksid euroskeptilisi hoiakuid või kriitilisust Euroopa Liidu suhtes enim avaldada tulenevalt nende ideoloogilisest positsioneerimisest. Samas on EKRE ja Isamaa retoorikas märgata erinevusi.

EKRE puhul on selgelt märgata eurokriitiliste väljaütlemiste esinemist. Andmebaas The PopuList, mis koondab endas ülevaadet populistlikest, äärmuslikest ja euroskeptilistest parteidest, kvalifitseerib EKRE populistlikuks, paremäärmuslikuks ja euroskeptiliseks erakonnaks (Rooduijn *et al.*, 2019). The Manifesto Project kajastab samuti EKREt kui euroskeptilist erakonda (Lehmann *et al.*, 2023). The Manifesto Projectis on erinevate kategooriate alusel kodeeritud ja analüüsitud erakondade valimisprogrammid, muuhulgas vaadatakse ka suhtumist Euroopa Liitu (Volkens *et al.*, 2020). Näiteks 2019. aasta valimisprogrammis ei esinenud EKRE-l Euroopa Liidu suhtes positiivseid hoiakuid, samas negatiivsed hoiakud liidu suhtes moodustasid üle 2% tervest valimisprogrammist (Lehmann *et al.*, 2023). EKRE avalikud seisukohad on seega varasemalt olnud konkreetselt eurokriitilised ning põhinenud sellele, et Euroopa Liidul ei tohiks olla liiga palju võimu, mis omakorda vähendaks riigi suveräänsust (EKRE, 2020). Erakonna liikmed on välja toonud kriitikat selle osas, et rahanduspoliitika ja maksustamine peaksid jääma riigi enda otsustada (Ploom & Veebel, 2017). EKRE on demonstreerinud mitmeid erinevaid seisukohti, tuues välja, et mõnes valdkonnas peaks Euroopa Liiduga koostööd arendama, samas on nad varasemalt kutsunud

üles korraldama referendumit Euroopa Liidu liikmesuse kohta, et tuua otsustamine rahvale lähemale (Ploom & Veebel, 2017). Hiljem on referendumi ideesst siiski taganatud.

Isamaa teise vaadeldava konservatiivse erakonnana on oma retoorikas võrreldes EKRE-ga leebem ning on Euroopa Liidu suhtes positiivsemal seisukohal. Isamaa on mitmeid kordi olnud ka koalitsioonierakond, mis teoreetilisele raamistikule lähtuvalt võib olla aluseks pigem Euroopa Liitu toetavate hoiakute omamisele. Isamaa küll mainib, et oluline on säilitada riigi suveräänsus ja rahvuslus, aga laiemas plaanis keskendub erakond Euroopa Liidu osas seisukohti võttes pigem koostöövõimalustele ja potentsiaalsetele kasudele (Isamaa Erakond, 2022). The Manifesto Projecti andmeil (Lehmann *et al.*, 2023) esineb Isamaa valimisprogrammides Euroopa Liidu suhtes ka mõneti kriitilisi seisukohti, aga positiivsed hoiakuid on siiski suuremal hulgal märgata.

Isamaa ja EKRE erinevad üksteisest lisaks erinevatele seisukohtadele ja hoikutele ka kodanike toetuse poolest, EKRE toetus on võrreldes Isamaaga ligi kahekordne. Töö kirjutamise hetkeks on selgunud 2023. aasta Riigikogu valimiste tulemused, kus EKRE teenis 16,1% ja Isamaa 8,2% häältest (Valimised, 2023). Teisel vaadeldud valimisperioodil ehk 2019. aasta valimiste ajal oli erakondade toetuse vahe märgatavalt väiksem. EKRE teenis 2019. aastal 17,8% ja Isamaa 11,4% häältest (Valimised, 2019c). Kuna tegemist on kahe konservatiivse Eesti erakonnaga, mille puhul võib võrreldes teiste parteidega enim eeldada euroskeptiliste hoiakute väljendamist, aga millest ühe puhul seda tegelikult täheldada ei saa, siis anaüüsitakse olukorda Eestis läbi nende juhtumite vaatlemise.

2.2 Uurimismeetod, andmete kogumine ja analüüsimine

Töö uurimisülesannete lahendamiseks kasutatakse esmalt tekstiliste andmetena erakondade valimisprogramme. Valimised on hea alustala arusaamaks, milline on üleüldine suhtumine ühiskonnas, sest erakonnad peavad välja pakkuma ideed ja lahendused, mis oleks nii nende ideoloogiaga kooskõlas kui ka kõnetaks nende valijaid. Valimisprogrammid on nii 2019. kui ka 2023. aasta kohta täies mahus lihtsasti kättesaadavad erakondade kodulehekülgedelt. Ülevaate erakonna seisukohtadest ja vaadetest annab ka partei põhiprogramm või väärtuste ülevaade, aga kuna töö eesmärk on välja selgitada, kas ja mil määral on sõja puhkemine mõjutanud hoiakud Euroopa Liidu suhtes, siis ei anna need dokumendid võimalust uurida

muutuseid mingi kindla perioodi jooksul. Saamaks ülevaadet muutustest ajas, on valitud analüüsimiseks Riigikogu valimised aastatel 2019 ja 2023. Vaadeldavad aastad peegeldavad olukorda enne sõja algust ning sõja kestel.

Valimisprogrammid on oma olemuselt dokumendid, mis on loodud nii partei enda hoiakute kaardistamiseks ja ühildamiseks kui ka valijatele seisukohtade tutvustamiseks. Tavakodanik aga neid kõiki põhjalikult lugeda ei jõua, mistõttu peab uurimusse lisama ka meedianalüüsi, mis on üks peamiseid viise, kuidas valija valimisperioodi ajal informatsiooni kogub ning mille kaudu erakonnad valijaid mobiliseerivad. Andmete kogumiseks vaadeldi kõigepealt 2019. ja 2023. aasta meediaväljannetes ERR ja Eesti Päevaleht ilmunud artikleid alates jaanuarist kuni valimispäevani ning otsiti arvamuskäsitlusi, kus valitud erakondade liikmed võtaksid sõna. Arvamuskäsitlusega oleks saanud olla kindel, et inimene on just seda tahtnud öelda ning et meedia ei ole omaltpoolt kandnud edasi ainult seda osa, mis üldsust huvitab või huvitavaid pealkirju tekitab. Kahjuks ei olnud neid artikleid piisavas mahus ning põhjalikku ja tasakaalus analüüsi nende põhjal läbi viia ei olnud võimalik. Sotsiaalmeedia postitused erakonna liikmete poolt oleksid samuti olnud hea viis uurimaks, milliseid seisukohti valijateni üritatakse viia ning millised on hoiakud Euroopa Liidu suhtes. Postitused ei ole kahjuks aastaid hiljem enam nii lihtsasti leitavad ning ei saa kindlustada, et neid ei oleks vahepeal muudetud või kustutatud.

Töö autor otsustas seega meedianalüüsi andmetena kasutada ERR-i valimiste-eelseid debatisaateid, sest seal on võrdselt esindatud kõik erakonnad ning erakonna esindajad saavad ise oma seisukohti avaldada. Täpsemalt osutusid valituks kokku neli „Valimisstuudio” saadet, 2019. aasta kaks saadet ning 2023. aasta kaks saadet. Mõlema aasta puhul oli analüüsiallikaks julgeoleku- ja välispoliitika saade ning peaministri kandidaatide debatt. Saated on lihtsasti kättesaadavad ja järelvaadatavad ERR-i kodulehel või arhivis. Peaministri kandidaatide debatt toob kokku erakondade esinumbrid, kes on parimad näited ilmestamiseks erakondade seisukohti ning nende muutumist ajas. Samuti on tegu saatega, kus võetakse luubi alla mitmed erinevad teemavaldkonnad. Peaministri kandidaatide saates osales 2019. aastal EKRE esindajana Mart Helme ja Isamaa poolt Helir-Valdor Seeder ning 2023. aastal EKRE-st Martin Helme ja Isamaast taas Helir-Valdor Seeder. Julgeoleku- ja välispoliitika saade aitab mõista, kas julgeoleku dimensioon on euroskeptitsismi puhul esile kerkimas ning erakondi esindavad seal teised poliitikud, kelle seisukohad võivad esinumbrite omadest erineda. EKRE-t esindas 2019. aastal Leo Kunnas ja Isamaa Erakonda Jüri Luik, 2023. aastal aga olid saates Jaak Madison (EKRE) ning Urmas Reinsalu. Debattide saateformaad annab küll kõikidele erakondadele

võrdse võimaluse saada kajastust ning oma seisukohti esindada, aga sellel on ka nõrkusi. Ajakirjandusele kohaselt on saates ka moderaator ehk saatejuht, kes kõike juhib ning võib oma küsimustega erakondi suunata või erinevatest teemadest rääkima panna, mistõttu võivad käsitletavat teemad erakondade lõikes varieeruda. Samuti võib mõni erakond saada rohkem eetriaega kui teine. Siiski leiab töö autor, et debatisaadetes on erakondadel võrdsemad võimalused oma seisukohti väljendada võrreldes trükimeediaga, kus esile kerkivad enim populaarsed parteid või mõni muu ühiskonnale oluline teema või probleem.

Vaadeldava perioodi ehk aastate 2019-2023 sisse jäävad mitmed arengud ja sündmused, mis võivad suhtumist Euroopa Liitu mõjutada, suurimateks Ukraina sõda ja COVID-19 pandeemia. COVID-19 pandeemia haripunkt on uurimuse läbiviimise ajaks ületatud ning ühiskonda on palju otsesemalt mõjutamas sõda Ukrainas. Euroskeptitsismi esinemise kaardistamiseks võetakse vaatluse alla majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised küsimused ehk erinevad euroskeptitsismi dimensioonid, mille tõttu tavapäraselt kriitilisi hoiakuid väljendatakse. Selleks, et mõista, kas tulenevalt sõjast on julgeolekudimensioon kerkimas varasemate euroskeptitsismi dimensioonide kõrvale, keskendutakse töös lisaks eraldi ka erakondade hoiakutele Euroopa Liidu suhtes julgeolekuküsimustes. Olulisteks märksõnadeks julgeolekudimensiooni uurimisel on julgeolekupoliitika, välispoliitika, koostöö Euroopa Liiduga, ootused Euroopa Liidu suhtes ja immigratsioonipoliitika, sealhulgas sisseränne. Selliselt on võimalik hinnata, kas ja kuidas on Ukraina sõda muutnud erakondade suhtumist Euroopa Liitu ning nende eurohoiakuid. Samuti saab täheldada, kas julgeolek on Ukraina sõja kontekstis tõusnud olulisemaks teemaks nii erakondade jaoks kui ka ühiskonnas üldisemalt ning kas see on kaasa toomas uue ehk julgeolekudimensiooni esilekerkimist euroskeptitsismi diskursuses.

Magistritöös uuritakse mõlema andmeallika puhul samasuguseid näitajaid ehk keskendutakse lähtuvalt teoriast erinevate euroskeptitsismi dimensioonide esinemisele. Esimeseks uuritavaks dimensiooniks on kultuuriline, mida võib leida sõnavõttudes, kus keskendutakse enim just keele, kultuuri ja rahvusliku identiteedi säilimisele. Kuna antud märksõnad on iseloomulikud ka rahvusluse ideoloogiale, siis igat mainimist euroskeptiliseks nimetada ei saa ning otsida tuleb ka selget viidet Euroopa Liidule kui ohu tekitajale. Teise dimensioonina vaadeldakse majanduslikku euroskeptitsismi ehk kuidas liit liikmesriiki finantsiliselt mõjutab. Majandusliku dimensiooni puhul väljendatakse kriitikat Euroopa Liidu erinevate fondide ja vahendite kasutamise, maksupoliitikate jm finantspoliitikate kujundamisel suunal. Poliitiline

euroskeptsismi dimensioon ühendab endas juba eelnevalt mainitud kaks ehk esinevad nii majanduslikud kui ka kultuurilised ohud. Autor keskendub selle dimensiooni all põhiliselt immigratsioonile ning vaatab, kuidas suhtutakse liidu immigratsioonipoliitikasse ning kas esineb kriitikat sisserände osas, mis ei ole tingitud riiklikest otsustest või suundadest. Viimase ja kõige uuema ehk julgeoleku dimensiooni puhul vaatab autor, kas ja kuidas nähakse Euroopa Liidu rolli julgeolekupartnerina ning kas selle osas esineb kriitilisi seisukohti.

Töös kasutatakse kombinatsiooni kvalitatiivsest ja kvantitatiivsest sisuanalüüsist. Kvantitatiivse meetodi puhul valitakse välja kindlad märksõnad, mis kajastavad suhtumist Euroopa Liitu erinevatel viisidel ning ka need, mis tõstavad esile julgeolekutemaatika olulisust. Väljavalitud terminite põhjal luuakse esinemissageduste tabelleid näitamaks märksõnade osakaalu tervest programmist. Kogutud andmete põhjal analüüsib autor erinevate seisukohtade ja väljendite kordumist ning nende olulisust valimisprogrammide kontekstis (Roberts, 2000). Kvantitatiivne analüüs moodustab tööst ainult väikse osa ning on kvalitatiivse analüüsi tulemustele lisaks viisiks, kuidas tulemusi paremini illustreerida. Kvantitatiivset analüüsi rakendatakse ainult valimisprogrammide puhul, sest kirjaliku teksti puhul saab kindel olla, et kõik sõnad on läbimõeldud ja põhjusega valitud. Suulised väljaütlemised on ettearvatamatud ning nende puhul ei saa kindel olla, et enne avaldamist on lauseid põhjalikult kaalutletud.

Kvalitatiivse analüüsi puhul viiakse läbi juhtumiülene analüüs, et võrrelda kahte uurimuses olevat juhtumit (Kalmus *et al.*, 2015). Deduktiivse lähenemise (*ibid.*) abil vaadeldakse mõlemat juhtumit kahel kindlal ajahetkel, et välja selgitada, kas ja mil määral esinevad erakondadel euroskeptilised hoiakud. Lisaks kõrvutatakse erakondi ning nende seisukohtade muutuseid ajas, et täheldada, kas sõda ja julgeoleku olulisuse tõus on kaasa toonud muutuseid nii erakondades kui ka euroskeptsismi esinemises. Valimisprogrammide analüüsimisel kasutatakse teksti kodeerimist, meedianalüüsi puhul saated kõigepealt transkribeeritakse ning siis analüüsitakse kodeerimise abil. Ideoloogiliste vaadete mõistmiseks, sisu täiemahuliseks analüüsiks ja teemade olulisuse märkamiseks kasutatakse lisaks ka „põhjusliku ahela lähenemist” (*causal chain approach*) ehk lisaks sõnade esmasele tähendusele vaadeldakse ka nende kaudsemat tähendust ning seda, mida nendes erakonna jaoks edasi kantakse (Mudde, 2002). Eelpool toodud andme- ja analüüsitüübid kombineerituna annavad põhjaliku ülevaate ja piisavalt materjali uurimisküsimusele edukaks vastamiseks.

Töös esinev sõltumatu muutuja on uurimisküsimustest lähtuvalt sõda Ukrainas ning sõltuv muutuja erakondade euroskeptilisus. Töös uuritakse, kas Venemaa sõda Ukrainas on suurendanud Eesti konservatiivsete erakondade euroskeptilisust. Samuti vaadeldakse, kas ja kuidas on teiste euroskeptitsismi dimensioonide kõrvale tõusnud julgeoleku dimensiooni olulisus.

3. EMPIIRILINE OSA

3.1 Valimisprogrammide analüüs

Järgnevas peatükis analüüsib autor valimisprogramme mitmesugustest kriteeriumitest lähtuvalt. Kõigepealt vaadeldakse ja analüüsitakse valimisprogramme kvantitatiivselt ehk läbi erinevate märksõnade kordumise saadakse teada, millised on olulisemad teemad ehk millele keskendutakse valimisprogrammis enam. Teistes peatüki osades kajastub kvalitatiivne analüüs, mille puhul keskendutakse kõigepealt lähtuvalt teooriast erinevatele euroskeptitsismi dimensioonidele: majanduslik, kultuuriline ja poliitiline. Viimaks uurib töö autor lisaks, kuidas on valimisprogrammides kajastatud sõda ja Euroopa Liidu rolli julgeolekupartnerina ning seda, kas on märgata euroskeptitsismi julgeoleku dimensiooni esinemist.

3.1.1 Kvantitatiivne ülevaade ja analüüs

Konservatiivsete erakondade Isamaa ja EKRE valimisprogrammides esineb mitmeid erinevusi. Autor vaatleb neid esiteks kvantitatiivset analüüsi läbi viies ning hiljem lisandub põhjalikum kvalitatiivne analüüs, mis aitab lahti mõtestada ka valimisprogrammide sisu. Isamaa toob välja palju rohkem valimislubadusi kui EKRE ning kirjeldab lisaks üldistele lubadustele ka tegevusi, mida nende saavutamiseks tegema peab. EKRE seevastu hoiab oma seisukohad lühikesed ja konkreetsed. Seda tendentsi ilmestab ka valimisprogrammide pikkus, mis oli Isamaal 2019. aastal 54 lk ja 2023. aastal 35 lk, seevastu EKRE mahutas lubadused ja seisukohad mõlemal aastal 8–9 lk sisse. Lisaks on Isamaa lubadused mõlemal aastal jagatud temaatilistesse pea- ja alapeatükkidesse, EKRE-l on aga pealkirjade asemel loosungid, mis tulenevad nende vastava aasta kampaania hüüdlausest ning viitavad, millised teemad nende jaoks olulised on. Samas on sõnastused üldisemad, mis jätab erinevateks tõlgendusteks rohkem ruumi.

Kindlate märksõnade esinemissagedused valimisprogrammis võivad anda märku teemadest, mis on erakonna jaoks olulised. Kuna Isamaa ja EKRE valimisprogrammid on mahult niivõrd erinevad, siis on lisaks märksõnade esinemissageduste välja toomisele vaja täheldada ka nende protsentuaalset osakaalu kogu programmi sõnade arvust. Uurimisküsimustele tuginedes on töö autor sageduse vaatlemiseks valinud 10 märksõna, mis võiksid illustreerida sõja mõjul toimunud muutuseid. Kõige olulisemaks terminiks on „Euroopa Liit“, aga lisatud on ka

märksõnu, mis kaardistavad olukorda ning sõja ja julgeoleku olulisust. Valitud märksõnade esinemissageduses on arvesse võetud erinevaid käändeid.

Esmase ja kõige olulisema märksõna ehk „Euroopa Liidu“ kajastamise osas on mõlema erakonna puhul märgata sarnaseid tendentse. 2019. aasta valimisprogrammides on nii Isamaa kui ka EKRE maininud Euroopa Liitu rohkem kui 2023. aasta programmides (vt Tabel 2). Suurimat langust saab kahe aasta võrdluses täheldada Isamaa puhul, kus sõnade „Euroopa Liit“ kasutamine on vähenenud rohkem kui kaks korda. Erakondade võrdluses on Euroopa Liitu oma programmides rohkem välja toonud EKRE ning seda mõlemal vaadeldud aastal ehk nii 2019. aasta kui ka 2023. aasta valimisprogrammis (vt Tabel 2).

Tabel 2. Märksõnade arv valimisprogrammides ning nende osakaal protsentuaalselt kogu valimisprogrammist.

Märksõna	Isamaa 2019	Isamaa 2023	EKRE 2019	EKRE 2023
Euroopa Liit	49 (0,43%)	17 (0,19%)	7 (0,50%)	5 (0,31%)
NATO	10 (0,09%)	6 (0,07%)	1 (0,07%)	1 (0,06%)
Liitlased/liitlasväed	8 (0,07%)	6 (0,07%)	4 (0,29%)	1 (0,06%)
Venemaa	7 (0,06%)	14 (0,16%)	1 (0,07%)	0
Ukraina	2 (0,02%)	8 (0,09%)	0	0
Sõda	11 (0,10%)	14 (0,16%)	5 (0,36%)	8 (0,50%)
Kaitse	63 (0,55%)	92 (1,04%)	13 (0,93%)	22 (1,38%)
Julgeolek	17 (0,15%)	25 (0,28%)	2 (0,14%)	6 (0,38%)
Immigratsioon	5 (0,04%)	1 (0,01%)	1 (0,07%)	1 (0,06%)
Sisseränne	3 (0,03%)	3 (0,03%)	0	3 (0,19%)

Euroopa Liidu kui potentsiaalse julgeolekupartneri uurimiseks on vajalik vaadelda ka teisi julgeoleku- ja kaitsealaseid olulisi tegutsejaid, kelleks on NATO ja erinevad liitlased. NATO kajastamine valimisprogrammides jääb nii Isamaa kui ka EKRE puhul mõlemal aastal suhteliselt samale tasemele ning ka erakondade võrdluses on protsentuaalne osakaal suhtelist sarnane (vt *Tabel 2*). Sarnast joont näitab mõneti ka liitlaste ja liitlasvägede mainimine, aga väikese erisusega. Nimelt tõuseb esile EKRE 2019. aasta valimisprogramm, kus on liitlaseid mainitud protsentuaalselt mitmeid kordi enam kui näiteks EKRE 2023. aasta valimisprogrammis või Isamaa valimisprogrammides.

Sõja kontekstis on uuritavateks märksõnadeks „Venemaa“, „Ukraina“ ja „sõda“, et näha kui suure osakaaluga on valimisprogrammides sõja kajastamine. Esimesena võib märgata sõnade „Ukraina“ ja „Venemaa“ vähest kasutust EKRE valimisprogrammides, Venemaad on mainitud ainult 2019. aastal (vt. *Tabel 2*). Isamaa seevastu on nii 2019. kui ka 2023. aasta valimisprogrammis neid sõnu kasutanud ning võib märgata, kuidas 2023. aastal on mõlema sõna mainimine mitmekordistunud (vt. *Tabel 2*). Ukraina mainimine 2019. aasta Isamaa valimisprogrammis näitab, kuidas konflikti teadvustati juba enne sõja puhkemist. Sõna „sõda“ on nii EKRE kui ka Isamaa mõlemal aastal märksa enam kasutanud. 2019. ja 2023. aasta võrdluses tuleb selgesti esile, kuidas nii Isamaa kui ka EKRE on sõjaaegsetel valimistel ka sõda valimisprogrammides rohkem kajastanud. Erakondadest paistab silma EKRE, kes on mõlemal aastal sõda protsentuaalselt palju enam maininud kui Isamaa (vt. *Tabel 2*).

Julgeoleku teema olulisuse uurimiseks on valitud märksõnad „kaitse“, „julgeolek“, „immigratsioon“ ja „sisseränn“e. Esimese kahe esinemissagedust võiks näidata, kas ja kui võrd on julgeoleku teema sõja valguses valimisprogrammides rohkem esile tulnud. Immigratsioon ja sisseränne on miski, mis omavad samuti seost julgeolekuga ning võivad teooria järgi olla poliitilise euroskeptilisuse põhjustajaks. Kuna sõna „kaitse“ on väga üldine ja seda saab kasutada mitmel moel, siis esineb seda märkimisväärselt ka mõlema erakonna valimisprogrammides, olles vaadeldud märksõnadest populaarseim ja enamlevinuin. 2019. aasta ja 2023. aasta valimisprogramme võrreldes suureneb märksõnade „kaitse“ ja „julgeolek“ kasutamine aastal 2023 nii Isamaal kui ka EKRE-l (vt *Tabel 2*). Üldiselt on näha tendentsi, et kaitse ja julgeolek on olulisemad just EKRE jaoks, sest mõlemal aastal on nemad neid teemasid protsentuaalselt rohkem kajastatud kui Isamaa (vt *Tabel 2*). Immigratsiooni ja sisserände mainimine on mõlema erakonna puhul suhteliselt madal. Esile kerkevaks erisuseks on siinkohal

märksõna „sisseränne” kasutamine EKRE valimisprogrammides, kus 2019. aasta programmis ei mainita seda kordagi, 2023. aastal seevastu mitmeid kordi.

3.1.2 Kvalitatiivne ülevaade: Euroopa Liidu teemavaldkonnad valimisprogrammides

Järgnevates alapeatükkides keskendub autor valimisprogrammide sisule ning vaatleb, kuidas erinevaid teemasid programmides käsitletud on ja analüüsib programme kvalitatiivselt. Isamaa on Euroopa Liidu teemade kajastamisel põhjalikum ja laiapõhisem kui EKRE. Mõlemast Isamaa valimisprogrammist leiab eraldi alapeatüki, mis on Euroopa Liidule pühendatud. „Eesti Euroopa Liidus” alapeatükk 2019. aasta valimisprogrammis sisaldab järgnevaid teemasid: Euroopa Liidu olulisus koostöövõrgustikuna, Euroopa siseturu arendamise vajalikkus (sealhulgas digituru süvendamine), Euroopa Liidu seadusandluse rakendamine, liidu juhtimine jne (Isamaa, 2019). 2023. aasta valimisprogrammis keskendub liidu teemaline alapeatükk peamiselt Euroopa Liidu poliitikatele, eriti sellele, kuidas tuleks ülereguleerimist ja ebavajalikke poliitikaid vältida:

„Isamaa seisab Euroopa Liidus Eesti ja teiste liikmesriikide majanduse ja kohalike tavade kaitsmise eest asjatundmatu ja ekstsessiivse Euroopa poliitika vastu.” (Isamaa, 2019)

Lisaks on Euroopa Liitu mainitud peaaegu igas teemavaldkonnas, mida Isamaa programmides kajastatakse. Olulisemateks valdkondadeks on välispoliitika, sisserändepoliitika ja kodakondsus ning riigivalitsemine. Samas toob Isamaa välja liidu olulisust ka spordis ja kultuuris, pöörates tähelepanu Euroopa Liidu struktuurivahendite kasutamise võimalustele, mis aitaksid antud sektoreid arendada:

„Jätkame kergliikluste ja liikumisradade võrgustike loomist ja otsime võimalusi, et Euroopa Liidu struktuurivahendeid kasutataks paremate liikumisvõimaluste loomiseks.”
(Isamaa, 2019)

Nii 2019. kui ka 2023. aasta valimisprogrammis on Isamaa jaoks olulisel kohal põllumajandus. Lisaks riiklikele meetmetele keskendutakse ka Euroopa Liidu põllumajanduspoliitikale ning võimalustele, kuidas seda Eestile võimalikult kasulikuks muuta:

„Euroopa Liidu ühine põllumajanduspoliitika (ÜPP) peab jääma ühiseks ja ühiseelarvest rahastatavaks, et välistada ülemäärane ja konkurentsi moonutav riigiabi. Peame vajalikuks ÜPP otsetoetuste kiiret võrdsustamist Euroopa Liidus, et tagada Eesti põllumeestele võrdsed konkurentsitingimused.” (Isamaa, 2019)

EKRE näeb seevastu Euroopa Liitu kui rahvusvahelist organisatsiooni, mis seab põhiliselt ohtu Eesti suveräänsuse ja demokraatia. Aastal 2019 on nad Euroopa Liitu maininud alapealkirja „Iseseisva Eesti eest!” (EKRE, 2019) ning aastal 2023 „Päästame Eesti demokraatia!” (EKRE, 2023) all. Mõlemal juhul on pealkirjast näha, milliseid ohte erakond seoses Eesti kuulumisega Euroopa Liitu tajub. Teisi märkimisväärseid Euroopa Liidu otsesõnu mainimisi EKRE valimisprogrammides täheldada ei saa, vaid 2023. aasta programmis on põgusalt mainitud liitu seoses toetuste määramise ja aktsiiside langetamisega:

„Langetame diisli-, bensiini- ja gaasiaktsiisi Euroopa Liidu miinimumini.” (EKRE, 2023)

Seega on Isamaa jaoks Euroopa Liidu olemasolu ja kaasnevate väärtuste edasikandmine oluline mitmes eluvaldkonnas, EKRE vaade liidust jääb aga tagasihoidlikumaks ning kitsamaks, keskendudes ainult riigi kaitsmisele liigse võimu äraandmise eest:

„Suveräänsuse ja demokraatia säilitamiseks vajab Eesti senisest enam kaitset Euroopa Liidu föderaliseerimise ja poliitika tsentraliseerimise eest.” (EKRE, 2023)

3.1.3 Euroskeptitsismi kultuuriline ja majanduslik dimensioon

Teooriast lähtudes vaatleb töö autor siinkohal, kas ja mil määral esineb valimisprogrammides euroskeptilisi hoiakuid. Kriitilisust Euroopa Liidu suhtes esineb nii EKRE kui ka Isamaa valimisprogrammides. Isamaa väljendab enda seisukohti pehmemalt ning üldiselt pigem soovitude vormis, ainult mõnel juhul võib tajuda ka otsest kriitikat. EKRE puhul on võimalik lihtsasti eristada kriitilisust liidu suhtes, sest seisukohtades ollakse konkreetsed ning otsekohesed nii lubaduste sisu kui ka nende edasiandmise toonilt. Konservatiivsete erakondadena rõhutavad Isamaa ja EKRE mitmel korral rahvusriigi ning suveräänsuse olulisust. Mõlemad erakonnad toovad välja, kuidas liit peab olema „rahvusriikide Euroopa Liit” (vt Tabel 3). Selles väljendis kajastub nende ideoloogiliste vaadete sarnasus, kus omariiklust peab kaitsma ning oma kultuuri ja keelt väikeriigina hoidma ja väliste ohtude eest

kaitsma. Mõlema jaoks on oluline ka Euroopa Liidu õigusaktide ülevõtmise kontrollimine. Kui Isamaa toob esile, et regulatsioonide ületamine kohaliku seadusandlusesse võiks olla põhjendatud ning minimaalne, siis EKRE lubab lisaks ka täielikult määruste ülevõtmisest keelduda, kui need peaksid suveräänsust riivama (vt. Tabel 3).

Tabel 3. Euroopa Liidu suhtes kriitilised seisukohad erakondade valimisprogrammides: rahvusriikide olulisus ja ülereguleerimise vähendamine.

	Isamaa	EKRE
Rahvusriikide olulisus	„Isamaa on rahvusriikide Euroopa poolt ja Euroopast liitriigi kujundamise vastu.” (Isamaa, 2019)	„Euroopa poliitikas võtame suunaks rahvusriikide Euroopa Liidu.“ (EKRE, 2019)
	„Isamaa seisab Euroopa Liidu kui suveräänsete rahvusriikide liidu püsimise eest.” (Isamaa, 2023)	„Seisame riikliku suveräänsuse eest ja oleme vastu täiendava võimu loovutamisele Euroopa Liidu institutsioonidele.” (EKRE, 2023)
Euroopa Liidu poolne ülereguleerimine	„Euroopa Liidu õigusaktide ülevõtmisel jälgime, et uusi regulatsioone lisanduks võimalikult minimaalselt” (Isamaa, 2019). „Oleme vastu euroregulatsioonide masstootmisele”. (Isamaa, 2019)	„Seisame vastu eurodirektiivide valimatule ülevõtmisele ega rakenda meie suveräänsust ja põhiseaduse aluspõhimõtteid riivavaid määrusi ning direktiive.“ (EKRE, 2019)
	„Isamaa toetab Euroopa Liidu poolse bürokraatia ja ülereguleerimise vähendamist.” (Isamaa, 2023)	„Seisame vastu Euroopa Liidu õigusaktide valimatule rakendamisele ning lükkame tagasi need, mis riivavad meie põhiseaduse aluspõhimõtteid.” (EKRE, 2023)

Seisukohtade põhjalikumal analüüsimisel selgub, et Isamaa mõneti kriitilised laused on siiski võetavad soovitusena, mis viiksid nende arvates Euroopa Liidu teele, mis oleks Eestile kasulik ehk tegu on pehme euroskeptitsismiga. Tuuakse välja probleemset kohad, mida peaks lahendama, aga ei keskenduta sealjuures sellele, et Euroopa Liit on oma arengutes vael teel. EKRE aga näitab Euroopa Liidu suhtes otsest vastumeelsust, kasutades ka väljendit „seisame

vastu” (EKRE, 2019; EKRE, 2023), mis indikeerib, et praegused Euroopa Liidu arengud ja tulevikusuunad ei ole nende jaoks meelepärased ning soovetakse muutust näha. Soov enda riiki ning suveräänsust kaitsta varjutab võimaluse näha kasusid ja häid faktoreid, mis võivad liikmeks olemisest tulla. Samas ei ole tegu täielikult range euroskeptitsismiga, sest liidust väljaastumist otsesõnu ei rõhutata.

Euroskeptitsismi saab jagada mitmeks erinevaks dimensiooniks. Kolm akadeemilises kirjanduses kõige enamlevinumat dimensiooni on teooria järgi majanduslik, kultuuriline ja poliitiline ning töö autor vaatleb valimisprogramme esiteks nendest lähtuvalt. **Majandusliku euroskeptitsismi** esinemisel keskendutakse enim just majanduslikule ehk rahalisele kahjule (Lubbers & Scheepers, 2007), mida liit võib endaga kaasa tuua. Mõlema erakonna valimisprogrammides esines majanduslikku euroskeptitsismi otsesõnu vähesel määral, aga rohkem saab seda täheldada Isamaa programmides, sest need lähevad temadega rohkem süvitsi kui EKRE programmid. Mõlemad erakonnad avaldavad aga seisukohti, mille järgi peaks Euroopa Liidu poolset ülereguleerimist ja bürokraatiat vähendama, sest ka need ohustavad majanduslikult riiki. Euroopa Liidu poolne bürokraatia ja liigsed regulatsioonid seavad piirid ettevõtjatele, kes võivad nende tõttu majanduslikult kaotada:

„Vähendame bürokraatlikku koormust inimestele ja ettevõtjatele, oleme vastu euroregulatsioonide masstootmisele.“ (Isamaa, 2019)

Euroopa Liitu on majanduslikus aspektis kriitiliselt kajastatud ka juhtudel, kus on leitud, et raha jagamine pole piisavalt tõhus olnud või kui soovitakse lisatoetust saada. Kriitilisi kommentaare leiab täpsemalt kindlate fondide kasutamise suhtes ning seda ainult Isamaa valimisprogrammides, sest EKRE pole oma lubadusi nii detailsena sõnastanud. Lisaks on Isamaa välja toonud, et nad ei toeta Euroopa Liidu ühtset maksupoliitikat (Isamaa, 2023):

„Isamaa seisab vastu algatustele, mis kätkevad endas otsest, kaudset või varjatud liikumist Euroopa unitaarriigi suunas, sealhulgas ei toeta Euroopa Liidu ühtset maksu-, sotsiaal- ja migratsioonipoliitikat.“ (Isamaa, 2023)

Valimisprogrammides leidub vähe otsest euroskeptitsismi **kultuurilist dimensiooni** ehk ohu tajumist enda kultuurile ja identiteedile. Mõlemad erakonnad küll rõhutavad eesti keele ja kultuuri säilitamise olulisust, aga seda pigem üldisemas kontekstis. Tegemine on laiemaga,

mis läbib valimisprogramme mõlemal vaadeldud aastal ning mis on konservatiivsetele erakondadele kohane. Kultuurilist ohtu võivad endas kujutada mitmed potentsiaalsed tegurid, mitte ainult Euroopa Liit ning eraldi ei ole kumbki erakond otsesõnu välja toonud, et põhjuseks oleks just Euroopa Liit. Ohtu kultuurile ja rahvuslikule identiteedile saab näha migratsioonipoliitika ja sisserände alastes seisukohtades, aga seda kajastatakse täpsemalt juba poliitilise euroskeptitsismi all.

3.1.4 Euroskeptitsismi poliitiline dimensioon

Poliitiline euroskeptitsism oli vaadeldud valimisprogrammides kõige levinum euroskeptitsismi dimensioon. Poliitilise euroskeptitsismi all on mõeldud selliseid tegureid, mis omavad mõju nii majanduslikult kui ka kultuuriliselt ehk sisuliselt on üheaegselt tegu nii majandusliku kui ka kultuurilise dimensiooniga. Üheks poliitilise euroskeptitsismi põhjustajaks on immigratsioon ehk sisseränne (Lubbers & Scheepers, 2007). Mõlemad erakonnad leiavad, et immigratsioonipoliitika peaks jääma riigi vastutusalasse ning et põgenike vastuvõtmine peaks jääma iga riigi enda otsustada, mis tähendab, et pagulaskvoote ei tohiks seada (EKRE, 2019; Isamaa, 2019). EKRE kasutab mõlemas valimisprogrammis terminit „massiimmigratsioon”, rõhudes probleemi suurusele ning tuues taas kord välja, kuidas tegu on märkimisväärse ohuga riigile. 2023. aasta programmis hirmutatakse lisaks veel ka eestlaste väljasuremise ohuga:

„Meid on tabanud massiimmigratsioon, meid ähvardab rahvusena vähemusse jäämine oma kodumaal ja pikemas plaanis hääbumine.”

(EKRE, 2023)

Kuigi immigratsiooni ja sellega kaasneva ohu põhjusena tuuakse välja valitsuse saamatust ja valesid otsuseid, siis on võimalik leida kriitikat ka Euroopa Liidu suhtes. Valitsus on teinud tihedat koostööd Euroopa Liiduga ning olnud valmis võtma riiki väga palju sisserändajaid. Lisaks on enamik sisserändajatest tulnud ilmselt just Euroopa Liidu kaudu. Isamaa rõhutab valimisprogrammides samuti, miks on oluline, et migratsioonipoliitika jääks riigi enda otsustada (Isamaa, 2019):

„Isamaa peab tarvilikuks säilitada liikmesriikide iseotsustamisõigus immigratsioonipoliitika üle.” (Isamaa, 2019)

Samas leitakse aga Isamaa valimisprogrammis ka, et Euroopa Liidu riigid, sealhulgas Eesti, peavad tegema koostööd, et takistada illegaalselt sisserännet Euroopasse (Isamaa, 2019). Seega leidub Isamaa programmides nii kriitikat kui ka võimalikke lahendusi ja soovitusi Euroopa integratsiooni suunal.

Sisseränne ja immigratsioonipoliitika võivad mõjutada ka julgeolekuolukorda. Seega on oluline vaadelda ka 2019. aasta valimisi ja 2023. aasta valimis võrdluses, et näha, kas julgeolekuolukorra muutus on mõjutanud ka nende teemade kajastamist. Sisseränne ja immigratsioonipoliitika oli mõlema erakonna jaoks ning mõlemal valimisperioodil oluliseks teemaks. Nagu varem mainitud, tõi EKRE mõlemas oma programmis välja „massiimmigratsiooni” termini ning rõhutati ka pagulaskvootide ebavajalikkust:

„Hoiame ära massiimmigratsiooni Eestisse, lõpetame Euroopa Komisjoni poolt määratud kvoodipagulaste vastuvõtmise ja saadame illegaalselt Eestis viibivad isikud riigist välja.”

(EKRE, 2019)

2019. aasta valimisprogrammis sellega sisuliselt antud teemal piirduti. 2023. aasta programmis on teema muutunud palju päevakajalisemaks muutunud. Leitakse, et on vaja ületada rahvastikukriis, mis on tulenenud suurest sisserändest (EKRE, 2023), mida saab lugeda üheks sõja tagajärjeks. Probleemi lahendusena näeb EKRE „ranget sisserände piiramist ja viimastel aastatel siia saabunute tagasirände soodustamist” (EKRE, 2023). Siinkohal saab tajuda, kuidas Ukraina sõjast tingitud sisseränne on muutunud vajalikuks ja igapäevaseks teemaks, mida ka EKRE on oma valijatele välja toonud. Sisserändajate hirmu tõttu tuleb esile kartus oma riigi ja rahvuse pärast nagu paremäärmuslikele erakondadele kohane.

Isamaa näeb immigratsioonipoliitikas vastutust nii riikidel endil kui ka Euroopa Liidul. 2019. aastal EKRE-le sarnanedes märgata kvoodipagulaste teema olulisust. Mitmel korral tuuakse Isamaa programmis välja, kuidas immigratsioonipoliitika ning pagulaste vastuvõtmine peaksid jääma riigi otsustada, kriitikat leidis ka Euroopa Liidu suunal:

„Euroopa Komisjonil ei ole pädevust ega õigust kehtestada liikmesriikidele automaatselt immigrantide laialijagamise mehhanismi. Immigrantide (sealhulgas sõjapõgenike) vastuvõtmine peab Euroopa Liidus jääma iga riigi enda otsustada.” (Isamaa, 2019)

Isamaa programmist leiab, et ajutise piirikontrolli ja ka sisserändajate vastuvõtmise eest peaks vastutama riik ise (Isamaa, 2019). Euroopa Liidu osas märgitakse nii 2019. aasta kui ka 2023. aasta valimisprogrammis ära aga Schengeni piiride kaitsmist, mille puhul näeb Isamaa suuremat rolli ja vastutust just liidul:

„Isamaa on seisukohal, et Euroopa Liit peab viivitamatult kehtestama tõhusa kontrolli Schengeni piiride üle, panustama pagulaste abistamisele kriisikollete pagulaslaagrites ning saatma Euroopast välja illegaalsed majandusimmigrandid.” (Isamaa, 2019)

2019. aastal lasub Isamaa jaoks seega Euroopa Liidul suur vastutus ja koorem just sisserände takistamisel ning liikmesriikide abistamisel selles protsessis. „Kodakondsus-, sisserände- ja pagulaspoliitika” peatükk 2019. aasta Isamaa valimisprogrammis sisaldabki suurel hulgal just Euroopa Liiduga seotud lubadusi ja ka mõneti kriitikat, mis on juba eespool välja toodud seoses Schengeni piiride kaitsmise ja immigrantide vastuvõtmisega.

2023. aasta Isamaa valimisprogrammist selgub samuti, et Euroopa Liit peaks rohkem illegaalsete sisserändajatega tegelema, piire tugevdama ning selleks ka riikidele vajadusel rahalisi vahendeid eraldama:

„Isamaa on seisukohal, et Euroopa Liidu välispiiride kindlustamiseks ja moodsaks väljaarendamiseks tuleb vahendid leida Euroopa Liidu eelarvest.” (Isamaa, 2023)

Samas ollakse ukrainlasest sõjapõgenike sisserände osas aga positiivselt meelestatud ning soovitakse neid igal võimalikul viisil aidada (Isamaa, 2023), et lihtsustada sisseelamist ja muutustega toime tulekut. Seega on võrreldes 2019. aasta valimistega tulnud 2023. aasta valimistel fookusesse Ukraina sõda ning sellega seonduvad mõjud Eesti riigile, nt inimeste sisseränne. Mõneti suurenenud on seetõttu ka poliitilise euroskeptitsismi esinemine valimisprogrammides.

3.1.5 Euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon

Vaadeldavad valimised on mitmes mõttes erinevad ja silmapaistvad. Isamaa esimees on kahe uuritava valimisperioodi ajal sama, aga EKRE puhul saab näha kahe erineva esimehe juhitud parteid. 2019. aastal oli EKRE esimees Mart Helme ning 2023. aasta valimiste ajal Martin Helme. 2019. aasta Riigikogu valimised olid ainult mõned kuud enne Euroopa Parlamendi valimisi, mistõttu võisid need üksteist mõjutada nii sõnumite seadmise kui ka kajastatavate teemade osas. Samas sarnanevad valimisprogrammide ülesehituse osas mõlemad vaadeldavad perioodid ning erisusi, mis oleks tingitud just Euroopa Parlamendi valimistest on raske tuvastada. 2023. aasta valimiste ajal on aga Euroopas toimumas sõda, kus on töö kirjutamise hetkeks aktiivne sõjategevus kestnud juba üle aasta. Järgnevalt uurib autor, kas ja kui palju on sõja puhkemine valimisprogrammides kajastatavaid teemasid muutnud, täpsemalt seda, kui oluliseks on tõusnud julgeolek ning Euroopa Liidu roll selle tagamisel. Eelnevates alapeatükkides vaatles autor euroskeptitsismi majandusliku, kultuurilise ja poliitilise dimensiooni esinemist valimisprogrammides. Selles töö osas uuritakse, kuidas on sõda kajastatud valimisprogrammides ning kas julgeolek on teiste euroskeptitsismi dimensioonide kõrval sõja valguses esile tõusnud.

Venemaa ja Ukraina konflikt sai alguse juba 2014. aastal, kui Venemaa annekteeris Krimmi (Masters, 2022) ning on aktuaalne olnud sellest ajast saati. Seega on tegu päevakajalise teemaga nii 2019. kui ka 2023. aasta valimisperioodi ajal. Täiemahulise sõja puhkemise tõttu 2022. aastal võib see eeldatavasti siiski osutada olulisemaks teemaks 2023. aasta Riigikogu valimiste ajal, sest nüüd mõjutab konflikt teisi riike otsesemalt ja palju tugevamalt kui varem.

2019. aastal rõhub konflikti olulisusele ja aktuaalsusele Isamaa ning EKRE vaikib sel teemal. Isamaa toob välja, et erakonnana toetatakse Ukrainat ja soovitakse neile Euroopa Liidu liikmesuse andmisel kaasa aidata (Isamaa, 2019). Samuti kirjeldatakse 2019. aasta Isamaa valimisprogrammis, kuidas Venemaa agressioon Ukraina vastu on Eesti olukorda olles Euroopa Liidu piiririigina mõjutanud:

„Venemaa agressioon Ukraina vastu ning vastasseisu õhutamise läänemaailmaga on muutnud Eesti vaba maailma piiririigiks.” (Isamaa, 2019)

Lisaks tajub Isamaa 2019. aastal selget võimalust, et Venemaa agressioon ei ole lühiajaline ning tegu võib olla pikemaajalise probleemiga:

„Venemaa agressiivne tegevus ja relva jõul riigipiiride muutmine on pikaajaline kampaania ning on selge, et selline hoiak Lääne suunal jätkub.” (Isamaa, 2019)

EKRE 2019. aasta valimisprogrammis konflikti ei maini ning Venemaa suunal tehakse kommentaar ainult piirilepingu tühistamise kohta:

„Tühistame Venemaaga sõlmitud põhiseadusvastase piirilepingu.” (EKRE, 2019)

Sõjaaegsete valimiste ajal ehk 2023. aastal avaldab Isamaa Ukrainale veelgi suuremat toetust, EKRE aga hirmutab valijaid sõjaga. 2023. aasta valimisprogrammis on Isamaal mitmeid lubadusi, mis on otsesõnu Ukrainaga seotud. Lubatakse väljendada toetust Ukrainale nii poliitiliselt kui ka relvade, laskemoona ja muu taolise abi saatmisega (Isamaa, 2023). Lisaks märgitakse ära, kuidas Ukraina sõjapõgenikele antakse Eestis sisseelamisega igakülgset toetust, kuid Venemaaga vähendatakse seevastu kaubandussuhteid (Isamaa, 2023). Rahvusvaheliselt soovitakse näha sõjaagressorite vastutusele võtmist, sealhulgas tuuakse selgesõnaliselt välja ka Vladimir Putini roll sõja puhkemises:

„Isamaa seisab selle eest, et loodaks rahvusvaheline tribunal Vladimir Putini ja teiste Venemaa agressioonisõja süüdlaste vastutusele võtmiseks.” (Isamaa, 2023)

Isamaa 2023. aasta valimisprogrammi „Riikluse” peatükk, mis peaks sisaldama välispoliitika, julgeoleku ja liitlassuhete temaatikat, algab kirjeldusega sõjast ja muutunud olukorrast ühiskonnas, kus selgelt nähakse ohtu Venemaas:

„Eesti julgeolekuolukord jõudis uude reaalsusesse 2022. aasta veebruaris, kui Venemaa alustas täiemahulist vallutussõda Ukraina vastu.” (Isamaa, 2023)

Riikluse peatüki sissejuhatuses mainitakse veel mitmel korral „agressioone” ning rõhutakse kaitsevõime tugevdamisele ning „aina kasvavale ohule” (Isamaa, 2023). See näitab, kuidas ka riigisiseste valimiste kontekstis leitakse, et sõda vajab kajastamist ning on oluline teema, millest rääkida, sest see muudab siinsete inimeste igapäevaelu.

EKRE enda valimisprogrammis Venemaa ja Ukraina konflikti väga ei kajasta, mitte kordagi ei ole kasutatud sõnu „Venemaa” või „Ukraina”. Ainuke indikaator, mis näitab, et sõda on siiski ka nende jaoks oluline, on alapealkiri, mille alla on koondatud julgeoleku ja turvalisusega seotud lubadused: „Päästame Eesti sõjast!”, mis võib lugeja jaoks kurjakuulutava ja hirmutavana kõlada.

3.1.6 Euroopa Liit julgeolekupartnerina

Selleks, et mõista, kas ja kuidas esineb euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon erakondade valimisprogrammides on kõigepealt vaja uurida, kelle pädevuses näevad erakonnad julgeoleku temaatikat olevat. Samuti tuleb tähelepanu pöörata sellele, kas ja kuidas on Euroopa Liidu roll julgeolekualaselt sõja puhkemise mõjul muutunud.

EKRE ei näe Euroopa Liitu kui olulist julgeolekupartnerit. EKRE 2023. aasta valimisprogrammis on loosungi „Päästame Eesti sõjast!” alla koondatud mitmed julgeolekuga seotud lubadused ja seisukohad. Tuuakse välja, kuidas julgeolek on sõja vältimiseks riigi alustala ja olulisim komponent (EKRE, 2023). Erilist rõhku pannakse riigi enda kaitsevõimele ja sellele, et riigi kaitsetahe ja valmisolek oleks esmase kaitse tagamiseks ning liitlasvägede ära ootamiseks piisav (ibid.). Mitte ühtegi korda ei mainita antud alapeatükis Ukrainat või Euroopa Liitu, kuid sõjaga hirmutamine eelpool välja toodud loosungis annab aimu sõja päevakajalisusest ning olulisusest ühiskonna teemana. Lisaks tuuakse mitmes lubaduses välja sõjaaaja kaitsevõime tugevdamist ning kriisiolukorraks valmisolekut, kuid seda just riigikaitse ning riiklikul tasandil (EKRE, 2023):

„Suurendame sõjaaaja kaitseväge kuni 55 000 inimeseni, millele lisandub 40 000 inimest täiendusreservi.” (EKRE, 2023)

EKRE 2023. aasta valimisprogrammis mainitakse julgeoleku tagamise peamise partnerina ainult NATO-t ja allianssi liikmesriike:

„NATO on meie julgeolekupoliitika tööriist ja elluviimise vahend. Kanname hoolt, et Eesti rahvuslikud huvid alliansi liikmena oleksid kaitstud.”

(EKRE, 2023).

2019. aastal ehk enne sõda kandis EKRE valimisprogrammis samasisuline peatükk, mille põhifookuses oli riigikaitse ja turvalisus, märksa neutraalsemat pealkirja „Tugeva Eesti eest!“. Taaskord on välja toodud NATO oluline roll riigi julgeoleku tagamisel, kuid seekord mainitakse põgusalt ka Euroopat:

„Küsime meie tähtsaimalt liitlaselt Ameerika Ühendriikidelt sõjalist abi kokku kuni ühe miljardi USA dollari ulatuses, samuti küsime abi meie Euroopa liitlastelt.“ (EKRE, 2019).

2019. aasta ja 2023. aasta EKRE valimisprogrammide kaitse- ja julgeolekualaseid peatükke võrreldes selgub, et mõlemal juhul nähakse julgeoleku tagamisel kõige olulisemana riigi enda rolli. Kirjeldatakse põhjalikult, kuidas riiklikul tasandil tuleb teha mitmeid muudatusi nii erinevates struktuurides kui ka varustuse tagamisel, et vajadusel riigi kaitsmiseks paremini valmistunud olla. Euroopa Liidu rolli ja abi julgeoleku tagamisel ei nähta. Näiteks 2019. aastal on peatüki „Iseseisva Eesti eest!“ all toodud välja, kuidas Euroopa Liidu ühisarmee loomist ei toetata:

„Seisame vastu kõikidele katsetele EL-i föderatsiooni, ühisarmee ja -eelarve loomiseks ning teeme selle raames koostööd rahvusriiklust väärtustavate EL-i riikidega.“ (EKRE, 2019)

Sama aasta ehk 2019. aasta programmis on julgeolekupartneritena välja toodud NATO, mainitud põgusalt Euroopat ning üleüldiselt liitlassuhete olulisust:

„Vankumatu iseseisev kaitsevõime, sõjaväestatud piirivalve ning head liitlassuhted tagavad meie julgeoleku.“ (EKRE, 2019)

Sõna „liitlassuhted“ on ainuke indikaator, millest võib välja lugeda ka NATO väliste liitlaste olulisust, sealhulgas partnerlussidemeid Euroopa Liidus. Euroopa Liitu kui institutsiooni ja organisatsiooni, mille liikmeks Eesti on, ei mainita EKRE valimisprogrammides selgesõnaliselt riigikaitse ja julgeoleku kontekstis kordagi. Kuigi Euroopa Liitu ei mainita, saab sellest lugeda välja kriitikat liidu suhtes. Olukord on maailmas muutunud ning Euroopa Liit on hakanud sõjale ning agressorile vastu võitlema, aga EKRE ei näe, et tegu oleks julgeolekualaselt pädeva partneriga, sest keskendub ainult NATO-le kui julgeolekupartnerile.

Sõjaajaks ja kriisideks valmistumine on läbiv teema nii 2019. aasta kui ka 2023. aasta EKRE valimisprogrammides, mõlemast programmist võib riigikaitse ja julgeoleku peatükist leida sõna sõnalt identse lubaduse:

„Taastame sõjaväestatud piirivalve eraldi ametina koos kriisi- ja sõjaaja ülesannete määratlemise ning vajalike reservüksuste loomise ja varustuse hankimisega.“ (EKRE, 2023; EKRE, 2019)

2023. aasta EKRE valimisprogrammis viitab muutunud olukorrale maailmas juba eelpool väljatoodud lause „Päästame Eesti sõjast!“ ning narratiiv sellest, kuidas julgeoleku ja riigikaitse võime tagamine on sõtta sattumisest pääsemiseks oluline. Samas vihjab pealkiri ka sellele, et Eesti ei ole justkui sõjaliseks olukorraks valmis ning nemad erakonnana saavad oma lubadustega seda olukorda vältida, olles paremini valmistunud. Võrreldes 2019. aasta valimisprogrammiga kerkib esile lubadus kaitsekulutuste suurendamise kohta, milles võib tajuda sõja kaudseid mõjusid riigile:

„Tõstame riigikaitse kulud lähiaastatel vähemalt 3%-ni SKT-st, ning kulutused laiapõhjalise riigikaitse, sealhulgas elanikkonnakaitse ülesehitamiseks vähemalt 0,5%-ni SKT-st.“ (EKRE, 2023)

Isamaa näeb julgeolekupartnerina esmalt NATO-t, kuid potentsiaali leidub ka Euroopa Liidul. 2019. aasta ja 2023. aasta valimisprogrammides on Isamaa välispoliitika rubriigi all mainitud nii Euroopa Liitu ja NATO-sse kuulumist kui Eesti jaoks tähtsat võimalust olla osaks rahvusvahelisest koostööst. Samuti kajastatakse mõlemat organisatsiooni ka Isamaa valimisprogrammide kaitsealastes peatükkides. 2019. aastal nägi Isamaa Euroopa Liidu ja NATO olulisust julgeolekupoliitika kujundamisel:

„Eesti välis- ja julgeolekupoliitika on järjepidev ning rajaneb laiapõhjalisel poliitilisel konsensusel. NATO ja Euroopa Liidu liikmelisus ning sellest tulenevad partnerlus- ja liitlassuhted on Eesti julgeoleku ja heaolu olulisimaks garantiiks.“ (Isamaa, 2019)

Sarnaselt EKRE-le leiab ka Isamaa valimisprogrammist viiteid sellele, kuidas julgeoleku tagamisel on kõige olulisem riigi enda kaitsevõime ning liitlassuhted NATO-s:

„Eesti sõjaline riigikaitse tugineb kahele sambale: iseseisev esmane kaitsevõime ja koostöö liitlastega NATO kollektiivkaitse kaudu.” (Isamaa, 2019)

Euroopa Liitu tajus Isamaa 2019. aastal seega pigem kui poliitilist julgeolekupartnerit. Nähti küll potentsiaali ka kaitsealaseks koostööks Euroopa Liiduga, kuid seda esiteks kooskõlas NATO-ga:

„Isamaa osaleb aktiivselt Euroopa Liidu süvenevas kaitsekoostöös, eesmärgiga toetada NATO tegevust, sh liitlasvägede piiriülese liikumise hõlbustamist.” (Isamaa, 2019).

2023. aasta valimisprogrammis keskendub Isamaa julgeoleku, välispoliitika ja liitlassuhete teemale peatükis „riiklus”, seega ei saa eristada eraldi kaitsealast peatükki nagu EKRE valimisprogrammide puhul. Juba peatüki sissejuhatuses tuuakse välja NATO, Euroopa Liidu ja liitlassuhete olulisust, aga sarnaselt EKRE-le leitakse siiski, et kõige olulisem on riigi enda esmane kaitsevõimekus:

„Eesti tugevus on liitlassuhted. Kuulumine NATO-sse ja Euroopa Liitu aitab meil seista vastu agressioonidele. Esmase kaitse tagamise kohustus lasub siiski Eesti riigil endal.” (Isamaa, 2023)

Riigikaitse alapeatükis keskendutakse põhiliselt siseriiklikele meetmetele ning riigi enda individuaalse kaitsevõimekuse tagamisele. Ainus viide välispartnerite olulisusele riigikaitstes on NATO roll selle juures:

„Isamaa seisab NATO-s Eesti kaitседoktriini muutmise eest, et mitte anda agressor Venemaale sõjaolukorras ajutist võimalust hõivata osa Eesti territooriumist, vaid hoida agressiooni korral sõjategevus agressori territooriumil.” (Isamaa, 2023)

Eespool mainitu järgi on Isamaa valimisprogrammis ka eraldi Euroopa Liidu alapeatükk, kuid selle all puuduvad julgeoleku- või kaitsealased lubadused puuduvad. Välispoliitika rubriigis aga keskendutakse taas rohkem nii NATO kui ka Euroopa Liidu olulisusele. Samuti tuuakse märkimisväärselt välja nii sõjaolukorda Ukrainas, Venemaa agressiooni ning ukrainlastest sõjapõgenike aitamise vajadust (Isamaa, 2023). Välispartneritest mainitakse lisaks veel ka

Ameerika Ühendriike, Ühendkuningriiki ning teisi riike, kuid suuremat rolli omavad siiski kaks rahvusvahelist organisatsiooni, kes peaksid riigid ühise eesmärgi nimel koos töötama panema:

„Isamaa seisab Lääne ühtsuse eest, töötades selle nimel, et NATO ja Euroopa Liit oleksid tõhusad ja töövõimelised organisatsioonid ning riigid panustaksid ühiselt julgeolekupoliitika eest seismisse.” (Isamaa, 2023)

3.2 Meediaanalüüs: debatisaade „Valimisstuudio”

Meediaanalüüsis keskendutakse ERR-i valimiste-eelsetele debatisaadetele nimega „Valimisstuudio”, kus on kohal kõikide valimiskünnist ületavate erakondade esindajad ning ka uuemad tulijad, kellel toetust veidi alla valimiskünnise. Uurimuse jaoks valiti välja neli saadet ehk nii 2019. aasta kui ka 2023. aasta peaministrikandidaatide debatt ning julgeoleku- ja välispoliitika teemaline saade. Esimeses annavad erakondade seisukohtadest ülevaate erakondade esinumbrid, kes on kõige paremini kursis parteide lubaduste ja programmidega. Julgeoleku- ja välispoliitika saates on võimalik tutvuda ka erakonna mõne teise liikme seisukohtadega ning täheldada, kui kooskõlas on need erakonna programmi ja üldiste avaldustega. Seisukohti ja väljaütlemisi analüüsitakse sarnaselt valimisprogrammide analüüsile erinevate dimensioonide lõikes: kultuuriline, majanduslik, poliitiline ning uuem ehk julgeolek.

Valimisdebattide puhul on tegu formaadiga, kus osalejad saavad suuliselt sõna, mistõttu kvantitatiivselt teemade olulisust välja tuua ei ole mõistlik, sest igat oma välja öeldud sõna ei kaaluta läbi. Samas saab üldiselt analüüsida Euroopa Liidu olulisust teiste teemadega võrreldes. Saadetes esinenud põhiliselt teemad olid valitud meedias päevakajalistest uudistest ning maailmas toimuvast lähtuvalt. 2019. aastal mõjutasid debatte näiteks USA presidendivalimised, Brexit ja erinevad kõneainet pakkunud skandaalid (dopingu kasutamine, rahapesu juhtum). Aastal 2023 mõjutas aruteluteemasid sõda Ukrainas, majanduslangus, energiakriis jne. Kuigi mitmetel teemadel on lähemalt või kaudsemalt ka seos Euroopa Liiduga, siis üldjoones mainiti institutsiooni vähe ning keskenduti pigem riiklikule tasandile. Julgeoleku- ja välispoliitika teemalistes saadetes ei olnud kordagi üheks kindlaks teemaks Euroopa Liit, küll aga arutleti rahvusvaheliste suhete ning koostöö üle.

3.2.1 Euroskeptitsismi kultuuriline, majanduslik ja poliitiline dimensioon

Mõlema aasta valimisdebattides on olulisel kohal kaitseteemad ning muud riiklikult olulised teemad, Euroopa Liitu kajastatakse pigem vähe. 2019. aasta julgeoleku- ja välispoliitika teemaline saade tõuseb eriti esile just selle poolest, et vaatluse alla võetakse muuhulgas ka Euroopa tulevik ja rändeteemad. 2019. Aasta „Valimisstuudio” saates pöörab saatejuht tähelepanu ka EKRE kõige euroskeptilisemale seisukohale, kus lubatakse Euroopa Liidu liikmesus rahvahääletusele panna:

„Võimu jätkuval koondamisel Euroopa Komisjoni kätte paneme Eesti edasised sammud, ja vajadusel ka Euroopa Liidu liikmelisuse, rahvahääletusele.” (EKRE, 2019)

Sama aasta peaministri kandidaatide debatis toob mainitud lubaduse oma sõnavõtus välja ka Sotsiaaldemokraatliku Erakonna esindaja Jevgeni Ossinovski, kelle arvates ei anna selline sõnum meie riigist head signaali maailmale. See aga jääbki pigem vahemärkuseks ning teemat põhjalikumalt ei arutata ning EKRE sellele lausele oma järgmistes sõnavõttudes ei vasta.

2019. aasta julgeoleku- ja välispoliitika saates viitab pärast EKRE lubaduse välja toomist saatejuht ka Brexiti pikale protsessile ning küsib sellega seonduvalt Leo Kunnaselt, et kas liikmelisuse rahvahääletus tundub endiselt hea ideena. EKRE esindaja vastab sellepeale, et idee enam päevakorras ei ole ning lisab valimisprogrammist tuttava lause rahvusriikide Euroopa Liidu kohta, mis ilmestab kultuurilist euroskeptitsismi:

„See puudutab Euroopa tulevikku selles mõttes, et EKRE on Euroopa Liidu poolt, mis on rahvusriikide liit, nagu see on praegu. EKRE ei toeta Euroopa Liitu kui föderatsiooni.” (Miil, 2019a)

2019. aasta peaministri kandidaatide debatis rõhub EKRE esimees Mart Helme samuti rahvusriigi säilimise olulisusele. Näitena toob ta välja küsitluse, mille andmeil ka kodanike jaoks on Eesti kui rahvusriigi arengu küsimused tähtsal kohal. Oma sõnavõtus on ta kriitiline ning provotseeriv nii Euroopa Liidu kui ka teiste erakondade suhtes:

„Põhivalik, mida ei ole tegelikult käsitletud, sest ei ole tahetud käsitleda, on see, kas Eesti jätkab rahvusriigina või jätkab ta kodakondsuspõhise riigina. Kas ta jätkab suveräänse riigina või jätkab ta Estonia-nimelise europrovintina.” (Miil, 2019b)

Brexit on 2019. aastal endiselt päevakajaline ning sõna sellel teemal saab saates ka Isamaa esindaja Jüri Luik. Luik toob välja kolm teemat, millele tema arvates võiks rohkem tähelepanu Euroopa Liidu puhul pöörata: migratsioon, Euroopa Liidu juhtimine, poliitiline konsensus (Miil, 2019a). Kuigi Jüri Luik toob välja liidu probleemsed ja tähelepanu vajavad murekohad, siis annab ta ka märku, et tegelikult usub ja toetab ta Euroopa Liitu ning selle arenguid ning näeb, et oluline on sealjuures kõigi panus:

„Ma ütleksin laiemalt ka seda, et minu arvates ei ole Euroopa Liit kriisis. Minu hinnangul on kolm teemat, mille puhul Euroopa Liit saaks rahulikult edasi minna, kui me suudame siin midagi positiivset välja mõelda.” (Miil, 2019a)

Poliitilist euroskeptitsismi ehk nii majanduslikke kui ka kultuurilisi kaotusi ilmestab sõnavõttudes sarnaselt valimisprogrammidele sisseränne ehk migratsioon. Lisaks eelpool välja toodud Isamaa seisukohale kommenteerib 2019. aasta julgeoleku- ja välispoliitika saates sisserändeteemat ka EKRE esindaja Leo Kunnas. Vastavalt valimisprogrammis olnud seisukohtadele küsib saatejuht Kunnaselt massimmigratsiooni ära hoidmise kohta. EKRE poliitik toob välja, kuidas migratsiooni puhul on tegemist pikaajalisema probleemiga, mille mõjusid näeme alles aastate pärast ning mainib seejuures ka Euroopa Liidu rolli ja seost antud probleemiga:

„Me teame, kuidas Aafrikas ja Lähis-Idas elanikkond kasvab järgmiste aastakümnete jooksul. Kümne, kahekümne, kolmekümne aasta pärast on see väga suur probleem. Euroopa Liidu sees ei ole sisepiire. Kui inimesed tulevad Lõuna- või Lääne-Euroopasse, võivad nad väga vabalt Euroopas liikuda, nagu soovivad.” (Miil, 2019a)

2023. aasta debatisaadetes ühtegi vaadeldavatest euroskeptitsismi dimensioonidest täheldada ei olnud võimalik. Peaministri kandidaatide debatis Euroopa Liitu arutellusse ei kaasatud nin julgeolekuteemaline saade keskendus sellel aastal ka pigem riigikaitsele ja kitsamalt julgeolekule. Välispoliitikat arutati ainult sõja kontekstis, mistõttu keskendubki järgmine osa just sellele temaatikale.

3.2.2 Euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon

Julgeolekudebattides oli mõlemal aastal keskseks teemaks kaitsevõimekuse suurendamine, sealhulgas olid olulisel kohal kaitsekulutuste tõstmine ning erinevad kaitsehanked. Mitmed teemad on küll riikliku tasandi olulisusega, aga vastavalt saate nimetusele arutati põgusalt ka välispoliitika teemadel. 2019. aasta julgeolekudebatis keskenduti globaalse julgeolekuolukorra kontekstis põhiliselt NATO-le, USA-le ja Venemaale. Arutelu on päevakajaline ning keskmes on tulevikuküsimused, sest presidendiks Donald Trumpi juhtimine on tekitanud ebakindlusi NATO ühtsuse ja tuleviku suhtes. EKRE väljendab antud arutelus erinevates sõnavõttudes oma toetust NATO-le kui julgeolekupartnerile. Sarnaselt erakonna programmilistele seisukohtadele leiab saates osalenud poliitik Leo Kunnas, et koostöö Ameerika Ühendriikidega on kaitsealaselts väga oluline ning Euroopalt selles osas abi oodata ei ole:

„Olukorras, kus vastuolud USA ja Lääne-Euroopa vahel on olemas ja võivad süveneda, on meie valik suhteliselt lihtne: jõudu meid reaalselt aidata on ikkagi USA-l.” (Miil, 2019a)

Isamaa esindaja Jüri Luik keskendub oma 2019. aasta debatisaate samateemalises sõnavõtus NATO ühtsuse saavutamisele ning Euroopa riikide erinevatele seisukohtadele. Luige sõnul on Euroopas nii USA suhtes kriitilisi kui ka toetavaid riike, mistõttu on ühtsust raskem saavutada (Miil, 2019a). Brexiti kontekstis lisab ta veel, et nüüd on tekkinud hea aeg, et näha, kas riigid, kes soovivad olla autonoomsed, seda ka olla suudavad (Miil, 2019a). Sama aasta peaministri kandidaatide debatis laiemalt julgeoleku teemal ei arutatud ning Euroopa Liitu ka ei mainitud.

2023. aasta debatisaadete fookuses on sõjaga seonduvalt taas kaitsekulutused ning riikliku kaitsevõimekuse suurendamine. Sellest räägitakse põhjalikult nii julgeoleku teemalises saates kui ka peaministri kandidaatide debatis. Kaitsekulutustega seonduvalt keskendub julgeoleku- ja välispoliitika saates Isamaa esindaja Urmas Reinsalu ideele, et vaja oleks vaadata laiemalt kaitsekulude kasutamist Euroopa Liidus:

„Vaadake, üks asi on Eesti riigikaitsekulud, aga meie vaade peab olema ka kogu Euroopa Liidu riikide kaitsekulud, palju panustatakse riigikaitseesse.” (Veskemaa, 2023b)

Juurde lisab Reinsalu veel mõtte, et Euroopa Liidu erinevad struktuurifondid peaks üle vaatama, sest võib olla on seal vahendeid, mida saaks riikides riigikaitsele suunata. EKRE poliitik Jaak Madison on lausutuga enam-vähem nõus, aga samas suunab kriitikat Euroopa riikidele, mis tema arvates kaitsekulusid tõstma ei hakka:

„Iseenesest Euroopa kaitsekulud peavad tõusma, aga poliitiline fakt ja reaalsus on see, et Lääne-Euroopa ilmselgelt ei tule meiega kaasa.” (Veskemaa, 2023b)

Sõja kontekstis arutletakse peaministri kandidaatide debatis ka Ukraina aitamise üle, sealhulgas erinevate kaitsevahendite ja relvastuse annetamisele. Kuigi EKRE poliitik Martin Helme on väga kriitiline Ukraina aitamise suhtes, siis on tegu pigem vastumeelsusega valitsuse otsustele kui millelegi laiemale. Isamaa seevastu toetab Ukraina aitamist ning Helir-Valdor Seeder leiab, et Ukraina aitamise läbi nõrgestame Venemaad, mis omakorda muudab meie elu ohutumaks (Veskemaa, 2023b). Helme vaidleb veel siiski vastu ning keskendub oma vastuses sellele, kuidas Eesti peaks Venemaa piiririigina enim suurendama just enda kaitsevõimet, mitte andma enda lahingvarustust ära (Veskemaa, 2023b). Diskussioon jääb seega riikliku tasandi küsimuse pinnale ning Euroopa Liidu rolli Ukraina mainimisel ei täheledata.

Tabel 4. Kokkuvõtted teooriast ja empiirilistest tulemustest lähtuvalt.

Dimensioon	Teoreetiline taust	Empiiriline tulemus
Kultuuriline euroskeptitsism	Kultuur, identiteet ning rahvuslik kuuluvustunne on üheks faktoriks (Van Klingeren <i>et al.</i> , 2013), mis võib euroskeptitsismi tekitada, sest Euroopa Liidu poolt tajutakse nende suunal ohtu.	Põhiliseks murekohaks oli erakondade jaoks rahvusriikide Euroopa Liidu ja riigi suveräänsuse säilimine.
Majanduslik euroskeptitsism	Euroopa Liidu hoiakuid mõjutab see, kuidas nähakse finantsilisi kasusid või kahjusid riigile (Lubbers & Scheepers, 2017).	Mõlemad erakonnad leidsid, et Euroopa Liidu poolt toimub ülereguleerimine ja liigne bürokraatia, mis pärsib kohalikku ettevõtlust ja raskendab majanduslikku

		olukorda. Samuti leidis kriitikat finantsvahendite kasutamise suunal.
Poliitiline euroskeptitsism	Põhjustajaks on tavapäraselt immigratsioon, mille puhul nähakse ohtu, et see võib viia nii erinevate rahvuslike kui ka finantsiliste kaotusteni (Lubbers & Scheepers, 2007).	Esines nii EKRE kui ka Isamaa valimisprogrammides, EKRE-l ka televisiooni sõnavõttudes. Leiti, et riigil peaks olema suurem vastutus ja otsustusõigus migratsioonipoliitika üle ning vastumeelsus kvoodipõgenike arvudele.
Julgeoleku dimensioon	Väikeriikide puhul sõltuvad hoiakud Euroopa Liidu suhtes enim majanduslikest ja turvalisuse kaalutlustest (Ploom & Veebel, 2017) ning sõja kontekst on muutnud Euroopa Liidu vastutavaks ka julgeoleku eest.	Erakonnad Euroopa Liitu julgeolekupartnerina ei käsitlenud. Kaitsealastes küsimustes keskenduti NATO-le ning liitlastele.

3.3 Diskussioon ja järeldused

Kaks vaadeldavat konservatiivset erakonda olid oma retoorikas ja sõnumite edasi andmisel küllaltki erinevad. EKRE sõnumid valimisprogrammides olid lühikesed ja konkreetsed, seevastu Isamaa tõi välja rohkem lubadusi ning seletas nende tagamaid ja detaile. Debatisaadetes jäädigi pigem tagasihoidlikuks, kuid mõnel korral siiski avaldati ka kriitikat, põhiliselt EKRE poolt. Erakondade erinev retoorika andis analüüsimiseks ka erineval hulgal materjali, mis võis uurimuse, täpsemalt analüüsi ning tulemusi veidi mõjutada.

Pehmet euroskeptitsismi esines mõlema erakonna valimisprogrammides. Uurimus kinnitas Ploomi ja Veebeli (2017) teadmist, et Eestis esineva euroskeptitsismi üheks põhjuseks on rahvusliku suveräänsuse olulisus. Nii Isamaa kui ka EKRE valimisprogrammides sai just seda

enim täheldada, sest mitmel korral rõhuti nii omariikluse kui ka suveräänsuse kaitsmisele. Samuti tõid mõlemad erakonnad välja, et Euroopa Liit peab säilima kui rahvusriikide liit ning et Euroopa Liidu poolset reguleerimist ja seadusandlust peaks vähendama.

Erinevaid euroskeptitsismi dimensioone uurides tõusis esile poliitiline euroskeptitsism, kuid ka teised dimensioonid olid valimisprogrammides esindatud. Majanduslikku dimensiooni vaates keskenduti Euroopa Liidu finantsvahendite kasutamise kriitikale ning toetuste andmisele. Mõlemad erakonnad tõid välja, kuidas Euroopa Liidu poolt toimub ülereguleerimine ning kuidas seda peatama, sest see võib mõjutada erinevaid ettevõtteid ja majandust laiemalt. Isamaa nägi lisaks kriitikale ka potentsiaali Euroopa Liidu toetuste kasutamisel erinevate arenduste tegemiseks. Kultuurilist euroskeptitsismi võis välja lugeda omariikluse temaatika ning kultuuri ja keele kaotamise hirmust, kuid seda ei seotud erakondade poolt otseselt Euroopa Liiduga, vaid tegu oli üldisema kartusega, mis tuleneb ilmselt erakondade rahvusluse ideoloogiast. Suveräänsuse ja rahvusriikide Euroopa mitmekordne mainimine valimisprogrammides annab ühelt poolt märku konservatiivsest ja natsionalistlikust ideoloogiast, aga teiselt poolt saab välja lugeda ka mõneti kriitikat Euroopa Liidu suhtes. Paljud erakonnad on ilmselt rahvusriikide Euroopa Liidu poolt ning keegi ei soovigi loobuda oma suveräänsusest, kuid pidev mainimine, et soovitakse rahvusriikide Euroopa Liitu annab märku, et veidi siiski kardetakse, et võimalikud on arengud ka vastupidises suunas. Ehk tegu on kultuurilise dimensiooni kaudse esinemisega. Konservatiivsetele erakondadele kohaselt oli poliitilise dimensiooni seisukohalt EKRE ja Isamaa jaoks põhiliseks murekohaks sisseränne ja selle Euroopa Liidu poolne kontrollimine, sest sooviti, et riik saaks ise otsustada ning teha valikuid, mis oleksid parimad. Samuti kritiseeriti mõlema erakonna poolt Euroopa Liidu kvoodipagulaste määramist.

Sõjaeelsete ja -aegsete valimiste võrdluses on näha, et mõlemad erakonnad hakkasid konflikti ehk sõja olulisust ajaga tajuma, kuid väljendasid seda erinevalt. Isamaa näitas selgesõnaliselt toetust Ukrainale ning tõi seda välja nii 2019. kui ka 2023. aasta valimisprogrammis. EKRE tõi sõja olulisust välja alles 2023. aastal ning kasutas seda teadlikkuse tõstmise asemel hoopis loosungite moodustamiseks. Julgeoleku- ja kaitseteemad muutusid aga 2023. aastal ehk sõja ajal mõlemale erakonnale palju olulisemaks kui olid seda olnud eelnevatel valimistel. See omakorda näitab, et sõda muutis olukorda ühiskonnas ning keskkonda, milles erakonnad ennast positioneerivad ning valijatele mõeldes sobivaid lubadusi moodustavad. Julgeoleku olulisuse tõus ei toonud aga kaasa Euroopa Liidu kui julgeolekupartneri teadvustamist. Mõlema erakonna jaoks olid kaitsekoostöö mõistes olulisel kohal NATO ja erinevad liitlased. EKRE ei

maininud kordagi Euroopa Liitu julgeolekuga seonduvalt, mis võib näidata nende kriitilisust liidu suhtes. Näiteks 2019. aasta valimisprogrammis mainiti põgusalt koostööd Euroopaga, aga 2023. aasta programmist oli seegi kadunud. Isamaa tõi lisaks NATO-le ja teistele liitlastele välja ka Euroopa Liidu potentsiaali kaitsekoostööl, kuid mainis sealhulgas, et seda on vaja veel arendada.

Valimisdebattides oli raskem euroskeptilisust märgata, sest Euroopa Liit ei olnud läbivaks teemaks. Saadetes keskenduti peamiselt siseriiklikele küsimustele ning kuigi kahe vaadeldud saate puhul oli tegemist julgeoleku- ja välispoliitika teemade aruteluga, siis välispoliitikale keskenduti vähem. Samas leidis Euroopa Liidu teemalist arutelu rohkem just nendes saadetes. Peaministri kandidaatide debattides venisid ühe teema arutelud pikale, sest kõik soovisid sõna saada või kellegi teise ütlusele vastata Samuti mindi vahepeal teemast kõrvale, sest hakati teist erakonda kritiseerima ning ei räägitud enam vastavast kõnealuselt teemast, mistõttu ei mahtunud nendesse saadetes välispoliitika arutelu. Kõneainet pakkusid enim teemad, mis olid parasjagu aktuaalsed meedias või ühiskonnas üldisemalt.

Euroskeptilisi hoiakuid avaldavad saadetes enim EKRE esindajad, Isamaa on pigem toetaval seisukohal. Kõige rohkem kõneainet pakkus 2019. aasta saadetes Euroopa Liidu teemalistest lubadustest EKRE lubadus panna liidu liikmelisus vajadusel rahvahääletusele (EKRE, 2019). See käis läbi nii julgeoleku- ja välispoliitika saatest kui ka peaministrite debatist. Tegu on väga euroskeptilise lubadusega, aga kui EKRE esindajalt selle kohta kommentaari küsiti, siis vastas ta, et lubadus ei ole enam päevakorral (Miil, 2019a). Sellest võib välja lugeda mitut asja - lubadus oligi pandud valimisprogrammi tähelepanu tõmbamiseks ning teiste erakondadega koos esinedes ei soovitud enam nii radikaalselt teistsugune olla. EKRE esindajad toovad sarnaselt valimisprogrammidele välja taas ka rahvusriikide Euroopa Liidu olulisust ning seeläbi ka kritiseerivad Euroopa Liitu ning üleliigset võimu. Isamaa esindaja mainib ka rahvusriigi olulisust, aga seda neutraalsemas võtmes.

Valimistaegsetes saadetes esineb enim poliitilist euroskeptitsismi, aga olulisel kohal on ka julgeolek. Immigratsioon on oluline teema nii enne sõda kui ka sõjaegsetel valimistel, eriti just EKRE jaoks. Sarnaselt valimisprogrammidele rõhutavad EKRE poliitikud, kuidas migratsioon on probleem, mille peaks tõhusamalt tegelema, kaasa arvatud Euroopa Liidu poolt. Julgeolekuga seonduvalt toetavad EKRE esindajad debatisaadetes NATO-sse kuulumist ning leiavad, et Ameerika Ühendriigid on kaitsealaselt Eesti jaoks olulisem partner kui Euroopa

(Miil, 2019a). Isamaa aga leiab, et Euroopa Liitu võiks positiivselt ära kasutada ning erinevatest struktuurifondidest võiks raha investeerida riikide kaitsekulutusteks (Miil, 2019a). See on ka ainus viide Euroopa Liidule kui potentsiaalsele julgeolekupartnerile.

Analüüs näitas, et kõik kolm varasemat euroskeptitsismi dimensiooni olid erakondade retoorikas esindatud. EKRE esitas rohkem eurokriitilisi seisukohti, samas Isamaa tegi kriitilistele seisukohtadele lisaks ka pakkumisi, kuidas saaks olukorda parandada. Aastate võrdluses oli näha, et üldiselt olid euroskeptiliste dimensioonide muustrid korduvad ning erinevatel aastatel toodi välja sarnaseid kriitilisi seisukohti. Sõjajaelsete- ja aegsete valimiste võrdluses selgub, et kaitseteemad on tõusnud veelgi enam päevakorradele. Sellega kaasnevalt suureneb ka poliitilise euroskeptitsismi osakaal, sest ohtu nähakse ka sisserändajates. Julgeolekuteemade juures mainitakse aga vähe Euroopa Liitu ning saab öelda, et sõja kontekst ei ole Euroopa Liidu olulisust julgeolekupartnerina vaadeldud erakondade silmis suurendanud. EKRE ei maininud küll Euroopa Liitu julgeolekuga seonduvalt, aga sellest saab ka välja lugeda kriitikat, sest olenemata Euroopa Liidu pingutustest nähti ainult NATO ja liitlaste rolli kaitse tagamisel. Isamaa ei toonud samuti otsesõnu välja kriitikat Euroopa Liidu kaistealase koostöö suunal, kuid mainiti, et seda oleks veel vaja arendada ning teha seda koos NATO-ga, mis näitab, et soov koostööks oleks siiski olemas. Julgeolekut kui uut euroskeptitsismi dimensiooni on seega veel keeruline märgata, sest Euroopa Liitu teema juures ei kajastata.

Kuna sõda Ukrainas on töö kirjutamise hetkel endiselt käimas ning Euroopa Liidu roll julgeoleku tagamisel ei ole veel täielikult välja kujunenud ja seda võib olla raske teadvustada, siis tasub euroskeptitsismi julgeoleku dimensiooni esinemist tulevikus veel uurida. Kriitilisus võib selgemalt avalduda juba siis kui sõda on lõppenud ning selgem, milline hakkab olema uus maailmakord. Selle töö kitsaskohaks on seega asjaolu, et aasta jooksul ei pruugi olla veel Euroopa Liidu olulisus julgeolekupartnerina tajutud ning sõjaga seonduvad muutused ei ole veel jõudnud selgelt esile kerkida. Seda teemat oleks vaja uurida hoopis pikemas plaanis. Uuringu piiranguks oli ka keelebarjäär, mille tõttu viidi läbi ainult ühe riigi erakondade uurimine. Seega võiks sõjast tulenevaid muutuseid euroskeptitsismi esinemises ja julgeoleku kui uue dimensiooni esile kerkimist uurida ka teistes riikides, kus on palju euroskeptilisemaid erakondi.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärk oli välja selgitada, kas ja mil määral on Ukraina sõja puhkemisel olnud mõju euroskeptilistele hoiakutele. Ukraina sõja valguses on Euroopa Liidust saanud NATO kõrval oluline julgeolekupartner. Uus roll ning uued arengud võivad aga kaasa tuua liikmesriikide poolset kriitikat Euroopa Liidu suunal ehk euroskeptitsismi. Varasemalt on euroskeptitsismi uuritud mitmes erinevas dimensioonis: kultuuriline, majanduslik, poliitiline. Töö kirjutamise hetkel oli vähem uuritud julgeoleku olulisust euroskeptiliste hoiakute tekkimisel. Magistritöö selgitas välja, kas sõja kontekst on mõjutanud euroskeptitsismi esinemist erakondades ning kas julgeolekudimensioon on sõja tagajärjel tõusnud teiste varasemate dimensioonide kõrvale. Töös olid uurimisküsimused seatud järgnevalt:

- 1) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi enne kui algas sõda ehk 2019. aasta valimistel?
- 2) Kas ja kuidas väljendavad EKRE ja Isamaa euroskeptitsismi sõja ajal ehk 2023. aasta valimistel?
- 3) Kas sõda Ukrainas on toonud kaasa muutuseid euroskeptitsismi olemuses ja ulatuses EKRE ja Isamaa valimistaegses retoorikas?

Magistritöö autor uuris Eesti konservatiivsete parlamendierakondade valimisprogramme ning avalikke sõnavõtte ERR-i debatisaates „Valimisstuudio”. Ajaliselt oli vaadeldavaks perioodiks valitud 2019. aasta ja 2023. aasta Riigikogu valimised. Erakondadena keskenduti Isamaale ja EKRE-le, kes võiksid konservatiivsete erakondadena enim karta riigi julgeoleku ja suveräänsuse säilimise pärast. Analüüsi läbiviimiseks kasutati valimisprogramme, sest need annavad parima ülevaate erakonna seisukohtadest just valimiste ajal. Lisaks uuriti avalikke väljaütlemisi debatisaadetes „Valimisstuudio“, mis andsid lisaks juurde teadmist sellest, millised olulised seisukohad viiakse valijateni.

Uurimusest selgus, et euroskeptilisi hoiakuid ja kriitilisust Euroopa Liidu integratsiooni ja arengute suhtes võis täheldada mõlema erakonna puhul, ühel otsesemalt ning teisel veidi kaudsemalt. Nii Isamaa kui ka EKRE leidsid, et Euroopa Liiduga kaasneb ülereguleerimine ja liigne bürokraatia, mida peaks vähendama. Kardeti riigi säilimise ja suveräänsuse kaotamise pärast ning toodi välja, kuidas Euroopa Liit peab koosnema rahvusriikidest, kellel on endal piisavalt võimu ja otsustusõigust. Samuti oli mõlemal kriitilisust just immigratsioonipoliitika suunal, kus nähti sarnaselt mõneti liigset sekkumist Euroopa Liidu poolt ning sooviti saada

riigile suuremat otsustusõigust ja vastutust. Kultuurilise kui ka poliitilise euroskeptitsismi esinemist võis täheldada mõlema erakonna valimisprogrammides, avalikes sõnavõttudes rõhus nendele enim EKRE.

2019. aasta ja 2023. aasta valimisprogrammides esindatud euroskeptitsism oli suhteliselt sarnane, märgata võis ainult mõningaid muutuseid. Isamaa valimisprogrammides oli näha, kuidas 2023. aastal suurenes toetus Ukrainale ning soov ka Euroopa Liidu tasandil rohkem koostööd teha. EKRE seevastu jäi oma skeptiliste hoiakute juurde mõlemas valimisprogrammis ning ajas need oluliselt ei muutunud. Ajaga muutus aga julgeoleku ja kaitse olulisus. 2023. aastal oli nii Isamaa kui EKRE puhul märgata, kuidas julgeoleku teemadele pühendati rohkem tähelepanu. See aga ei peegeldunud Euroopa Liiduga seostuvatele julgeoleku küsimustele. Põhilise kaitsealase partnerina nähti mõlema erakonna poolt siiski NATO-t ning erinevaid liitlasi. 2023. aastal aga väljendas Isamaa ka Euroopa Liidu potentsiaali ning soovis tugevdada kaitsekoostööd nii NATO kui ka Euroopa Liiduga.

Debatisaate „Valimisstuudio“ kaitse- ja välispoliitika ning peaministridebattide osad andsid analüüsimiseks vähem materjali kui valimisprogrammid. Saadetes keskenduti rohkem riiklikele teemade ning Euroopa Liitu mainiti vähem. Samas tõi EKRE mitmel korral välja kriitilisi seisukohti, eriti seoses rahvusriikide säilimise ning immigratsioonipoliitikaga. Isamaa rõhutas samuti suveräänsuse säilimisele, aga pakkus välja ka lahendusi, kuidas Euroopa Liidust võiks muutunud olukorras enim kasu olla. Erinevaid euroskeptitsmi dimensioone oli keeruline tuvastada, sest analüüsimaterjali oli vähe, aga saadetes esines üldiselt kultuurilist ja poliitilist euroskeptitsismi.

Analüüsist selgus, et mõlemal erakonnal esines nii kultuurilist, majanduslikku kui ka poliitilist euroskeptitsismi. Erakondade võrdluses oli EKRE rohkemate euroskeptiliste hoiakutega, mis kinnitab teoreetilises taustas väljatoodud eeldust. Isamaa seevastu oli liidu suhtes pigem positiivne ning kriitika puhul tõi tihti välja ka lahendusi või soovitusi. Sõjaeelsete- ja aegsete valimiste võrdluses on enim näha muutusi kaitse- ja julgeoleku teemade tähtsuste kasvul. See tõi kaasa ka mõnevõrra suurema poliitilise euroskeptitsimi suurenemise EKRE puhul ehk Euroopa Liiduga seonduvalt keskenduti rohkem immigratsioonile. Kuigi julgeoleku teema sai 2023. aasta valimistel rohkem kõlapinda, siis Euroopa Liitu selles kontekstis ei käsitletud ning euroskeptitsismi julgeoleku dimensioon jäi tahaplaanile ning kriitikat esines vähesel määral. Kaitse tagamisel nägi EKRE ainult NATO rolli, kuigi 2019. aastal oli mainitud ka Euroopa

liitlaseid. Isamaa tõi välja, kuidas kaitsekoostöö Euroopa Liiduga vajab veel arendamist koos NATO-ga, aga samas toodi liitu välja kui olulist julgeolekupoliitika kujundajat.

Magistritöö keskendus ühe riigi kahele erakonnale, mistõttu oleks tulevikus mõistlik vaadelda ka teisi riike ning erakondi, eriti neid, mis on tugevamate euroskeptiliste hoiakutega. Nende puhul oleks võimalik selgemalt piiritleda, millised muutused on tingitud just sõja (või mõne muu kriisi) kontekstist. Töö kirjutamise hetkel on sõda endiselt käimas ning seetõttu pikemaajalisi järeldusi euroskeptitsismi dimensioonide esinemiste ja julgeoleku dimensiooni kohta veel teha ei saa. Seega on üheks võimaluseks uurida tulevikus uue dimensiooni esile kerkimist uuesti ja süvitsi, et näha, kuidas on see ajas muutunud, eriti just sõja lõppedes ning vaadelda, kas seda mõjutavad ka muud tegurid peale sõja. Samas oli märgata, et olemasolevad euroskeptitsismi ja dimensioonide teoreetilised käsitlused on küllaltki laiapindsed ning katavad ära Euroopa Liidu poliitikavaldkonnad ja tegevusalad piisavas mahus, et kriitilisi seisukohti nende suunal uurida. Tulenevalt sellest võib julgeoleku dimensioon olla ka ajutine nähtus. Kuna käesoleva töö käigus julgeoleku dimensiooni ei tuvastatud, siis peaks järgnevates uurimustes täpsemalt läbi mõtlema, kas ja mis kujul on mõistlik uurida euroskeptiliste hoiakute esinemise ja julgeoleku seoseid ning julgeolekut kui eraldi euroskeptitsismi dimensiooni.

KASUTATUD KIRJANDUS

Adams, J. (2012). Causes and electoral consequences of party policy shifts in multiparty elections: Theoretical results and empirical evidence. *Annual Review of Political Science*, 15, 401-419.

Adams, J., Haupt, A. B., & Stoll, H. (2009). What Moves Parties?: The Role of Public Opinion and Global Economic Conditions in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 42(5), 611–639.

Daddow, O. J. (2006). Euroscepticism and history education in Britain. *Government and Opposition*, 41(1), 64-85.

Dalton, R. J., & Wattenberg, M. P. (Eds.). (2002). Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies. *Oxford University Press on Demand*.

De Vries, C. E. (2007). Sleeping giant: Fact or fairytale? How European integration affects national elections. *European Union Politics*, 8(3), 363-385.

De Vries, C. E., & Edwards, E. E. (2009). Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public Euroscepticism. *Party Politics*, 15(1), 5-28.

Däubler, T. (2012). The preparation and use of election manifestos: Learning from the Irish case. *Irish Political Studies*, 27(1), 51-70.

Eesti200 koduleht (2023). Väärtused. Kasutatud 11.03.2023, <https://www.eesti200.ee/vaartused>.

Euroopa Parlament (2023). Kolm idapartnerluses olevat naaberriiki: Ukraina, Moldsova ja Valgevene. *Teabelehed Euroopa Liidu kohta*.

EKRE (2019). EKRE PROGRAMM 2019. AASTA RIIGIKOGU VALIMISTEKS, *ekre.ee*. <https://www.ekre.ee/ekre-programm-riigikogu-valimisteks-2019/>

EKRE (2020). Konservatiivne programm. *ekre.ee*. <https://www.ekre.ee/konservatiivne-programm/>

EKRE (2023). EESTI KONSERVATIIVSE RAHVAERAKONNA 2023. AASTA RIIGIKOGU VALIMISTE PROGRAMM, *ekre.ee*.

https://www.ekre.ee/ekre_2023_aasta_riigikogu_valimiste_programm/

Euroopa Liidu ametlik veebisait A (i.a). Euroopa Ülemkogu. Kasutatud 04.04.2023.
https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/european-council_et

Euroopa Liidu ametlik veebisait B (i.a). Euroopa Liidu Nõukogu. Kasutatud 04.04.2023.
https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/council-european-union_et

Gabel, M. J., & Huber, J. D. (2000). Putting parties in their place: Inferring party left-right ideological positions from party manifestos data. *American Journal of Political Science*, 94-103.

Hainsworth, P. (2008). The extreme right in Europe. *Routledge*.

Halikiopoulou, D., Nanou, K., & Vasilopoulou, S. (2012). The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European journal of political research*, 51(4), 504-539.

Hooghe, L., & Marks, G. (2005). Calculation, community and cues: Public opinion on European integration. *European Union Politics*, 6(4), 419-443.

Hooghe, L., Marks, G., & Wilson, C. J. (2002). Does left/right structure party positions on European integration?. *Comparative political studies*, 35(8), 965-989.

Isamaa (2019). ISAMAA PROGRAMM RIIGIKOGU VALIMISTEKS.

Isamaa (2023). EESTLUSE ELUJÕUD, Isamaa valimisprogramm 2023.

Isamaa Erakond (2022). Isamaa erakonna maailmavaate aluspõhimõtted.
<https://isamaa.ee/maailmavaate-aluspohimotted/>

Kalmus, V.; Masso, A.; Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. *samm.ut.ee*.

- Kopecký, P., & Mudde, C. (2002). The two sides of Euroscepticism: Party positions on European integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3(3), 297-326.
- Kriesi, H. (2007). The role of European integration in national election campaigns. *European Union Politics*, 8(1), 83-108.
- Leconte, C. (2010). Understanding euroscepticism. *Bloomsbury Publishing*.
- Lehmann, P., Franzmann, S., Burst, T., Regel, S., Riethmüller, F., Volkens, A., Weßels, B., Zehnter, L. (2023). The Manifesto Data Collection. Manifesto Project, Version 2023a. *Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem)*. <https://doi.org/10.25522/manifesto.mpps.2023a>
- Lubbers, M., & Scheepers, P. (2007). Explanations of political euro-scepticism at the individual, regional and national levels. *European societies*, 9(4), 643-669.
- Mair, P. (2000). The limited impact of Europe on national party systems. *West European Politics*, 23(4), 27-51.
- Marks, G., Hooghe, L., Steenbergen, M. R., & Bakker, R. (2007). Crossvalidating data on party positioning on European integration. *Electoral studies*, 26(1), 23-38.
- Masters, J. (2022). Ukraine: Conflict at the crossroads of Europe and Russia. *Council on Foreign Relations*, 1.
- Miil, M. (Režissöör). (2019a, 20. veebruar). Valimisstudiod : 3 (13. hooaeg, 3. osa) [Telesaate osa]. L. Kuldmäe (Produtsent). *Valimisstudiod*. Eesti Rahvusringhääling.
- Miil, M. (Režissöör). (2019b, 2. märts). Valimisstudiod : 5 (13. hooaeg, 5. osa) [Telesaate osa]. L. Kuldmäe (Produtsent). *Valimisstudiod*. Eesti Rahvusringhääling.
- Mudde, C. (1996). The war of words defining the extreme right party family. *West European Politics*, 19(2), 225-248.
- Mudde, C. (2002). The ideology of the extreme right. *Manchester University Press*.
- Mudde, C. (2019). The 2019 EU elections: Moving the center. *Journal of Democracy*, 30(4), 20-34.

Pardo, S., & Gordon, N. (2018). Euroscepticism as an instrument of foreign policy. *Middle East Critique*, 27(4), 399-412.

Pennings, P. (2006). An empirical analysis of the Europeanization of national party manifestos, 1960–2003. *European Union Politics*, 7(2), 257-270.

Petsinis, V. (2019). Identity politics and right-wing populism in Estonia: The case of EKRE. *Nationalism and Ethnic Politics*, 25(2), 211-230.

Ploom, I., & Veebel, V. (2017). Emulated Euroskepticism in Estonian Politics. Euroskepticism in the Baltic States: Uncovering Issues, People and Stereotypes. *Riga: Latvian Institute of International Affairs and Friedrich Ebert Stiftung*, 51-68.

Reif, K., & Schmitt, H. (1980). Nine second-order national elections—a conceptual framework for the analysis of European Election results. *European journal of political research*, 8(1), 3-44.

Rooduijn, M., Van Kessel, S., Froio, C., Pirro, A., De Lange, S., Halikiopoulou, D., Lewis, P., Mudde, C. & Taggart, P. (2019). The PopuList: An Overview of Populist, Far Right, Far Left and Eurosceptic Parties in Europe. www.popu-list.org

Rose, R. (1984). Do parties make a difference?. *Springer*.

Sitter, N. (2001). The politics of opposition and European integration in Scandinavia: Is Euroscepticism a government-opposition dynamic?. *West European Politics*, 24(4), 22-39.

Taggart, P. (1998). A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. *European journal of political research*, 33(3), 363-388.

Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2002). The party politics of Euroscepticism in EU member and candidate states (p. 7). *Brighton: Sussex European Institute*.

Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2013). Coming in from the cold? Euroscepticism, government participation and party positions on Europe. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(1), 17-37.

Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2018) Putting Brexit into perspective: the effect of the Eurozone and migration crises and Brexit on Euroscepticism in European states, *Journal of European Public Policy*, 25:8, 1194-1214.

Usherwood, S., & Startin, N. (2013). Euroscepticism as a persistent phenomenon. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(1), 1-16.

Valimised (2019a). Hääletamisest osavõtu statistika. *Valimised.ee*. Kasutatud 05.03.2023. <https://ep2019.valimised.ee/et/participation/index.html>

Valimised (2019b). Hääletamisest osavõtu statistika. *Valimised.ee*. Kasutatud 05.03.2023. <https://rk2019.valimised.ee/et/participation/participation.html>

Valimised (2019c). Riigikogu valimised 2019: hääletamis- ja valimistulemus. *Valimised.ee*. Kasutatud 15.03.2023. <https://rk2019.valimised.ee/et/election-result/election-result.html>

Valimised (2023). Riigikogu valimised 2023: hääletamis- ja valimistulemus. *Valimised.ee*. Kasutatud 15.03.2023. <https://rk2023.valimised.ee/et/election-result/index.html>

Van Klingeren, M., Boomgaarden, H. G., & De Vreese, C. H. (2013). Going soft or staying soft: Have identity factors become more important than economic rationale when explaining Euroscepticism?. *Journal of European Integration*, 35(6), 689-704.

Veebel, V. (2017). Opposing the European Union or Looking for More Reforms: Different Facets of Euroscepticism in Estonia. *Romanian J. Eur. Aff.*, 17, 89.

Verney, S. (2011). Euroscepticism in Southern Europe: A diachronic perspective. *South European Society and Politics*, 16(01), 1-29.

Veskemaa, R.R. (Režissöör). (2023a, 1. veebruar). Valimisstudio : 1 (15. hooaeg, 1. osa) [Telesaate osa]. B. Rae (Produtsent). *Valimisstudio*. Eesti Rahvusringhääling.

Veskemaa, R.R. (Režissöör). (2023b, 1. märts). Valimisstudiod : 5 (15. hooaeg, 5. osa) [Telesaate osa]. B. Rae (Produtsent). *Valimisstudiod*. Eesti Rahvusringhääling.

Volkens, A., Burst, T., Krause, W., Lehmann, P., Matthieß, T., Merz, N., Regel, S., Weßels, B., Zehnter, L. (2020). The ManifestoProject Dataset - Codebook. *Manifesto Project, Version 2020a*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).

Välisministeeriumi kodulehekül (2023). Eesti abi Ukrainale. Kasutatud 11.03.2023, <https://vm.ee/eesti-abi-ukrainale>

Wagner, M., & Meyer, T. M. (2014). Which issues do parties emphasise? Salience strategies and party organisation in multiparty systems. *West European Politics*, 37(5), 1019-1045.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lenne Lotta Põdra, (isikukood: 49911130269) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Eesti konservatiivsete erakondade euroskeptitsism 2019. ja 2023. aasta Riigikogu valimiste kontekstis: Ukraina sõjaga seotud muutused”, mille juhendaja on Liisa Talving,

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.